

מצוות ביקור חולים: בין ביקור לחלופה (לביקור) ומה שביניהם

מאת: יוסי גרין

ראשית דבר

צמד המלים "ביקור חולים" השגור על שפתי רבים, אמור לבטא את מה שכולם חושבים שידועים ומכירים, שיש חובה דתית (מצווה) ומוסרית גם יחד לבקר אדם שחלה. אך מה משמעותה המעשית של מצות ביקור חולים? מה הם רכיביה וכפועל יוצא מה נדרש מהמבקר כדי שיקיים את המצווה?

עיון במילונים השונים מעלה כי "ביקור חולים" הוא "ביאה אל אדם או למקום מסוים כדי לראותו"¹, או כ"בואו של אדם למקום מסוים ... (לחולה)"², וכן כ"הליכה אל חולה לשאול לשלומו או לטפל בו"³. המשותף להגדרות אלה הוא הדגש המושם על ההליכה אל החולה כדי לראותו ולשאול בשלומו. האם ההליכה אל החולה היא עיקר המצווה והדרישה בשלומו היא פועל יוצא מההליכה? או שמא ההליכה אל החולה אינה אלא הקשר המצווה ואילו המצווה היא לשאול בשלומו ולסייע לו ככול שיידרש?⁴

¹ אברהם אבן שושן, **המלון החדש**, כרך ראשון, ערך "ביקור", מהדורה שנייה (הוצאת קריית ספר בע"מ, ירושלים, תשכ"ט).

² שושנה בהט ומרדכי מישור, **מילון ההווה**, ערך "ביקור", (איתאב, בית הוצאה לאור, 2007).

³ איתן אבניאון, **מילון ספיר החדש**, איתאב, ערך "ביקור חולים", (בית הוצאה לאור, 2005).

⁴ נפקא מינה להבחנה זו האם קוימה המצווה בעצם ההליכה בלבד? כך למשל כותב המהרש"א: "ילכו, זו ביקור חולים וכו', דבהליכתו שם בלחוד בלי שום מעשה מקיימה" (**חידושי אגדות מהרש"א**, בבא מציעא ל, ב, בתוך ד"ה: "והודעת"). לעומת זאת נפסק בשולחן ערוך ש"כול המבקר את החולה ולא בקש עליו רחמים – לא יצא ידי המצווה" (**שולחן ערוך**, יורה דעה, סימן של"ה, סעיף ד).

יוסי גרין בעל תואר דוקטור במשפטים מאוניברסיטה בר אילן, תואר שני במשפט עברי (בהצטיינות יתרה) מאוניברסיטת תל אביב ותואר ראשון במשפטים, כלכלה ומדעי המדינה מאוניברסיטת בר אילן. מרצה בכיר בבית הספר למשפטים במכללה האקדמית נתניה ועומד בראש המרכז למשפט ורפואה במכללה. פרסם חמישה ספרים (ארבעה העוסקים במשפט, רפואה והלכה ואחד בדיני חינוך) ועשרות מאמרים בתחום הרפואה המשפט וההלכה והמשפט העברי. הוא מתגורר בשוהם, ישראל.

מן המפורסמות היא החשיבות הרבה שמייחסים אנשים, ובצדק, להלכות רפואה. דא עקא, שבמצוות ביקור חולים שאיננה נופלת בחשיבותה⁵ נוטים רבים להקל.⁶ האם בשל היותה נורמת התנהגות מוסרית? נראה שלא, שהרי ההלכה אינה מבחינה בין נורמה מוסרית לנורמה הלכתית (=מצווה) ושתיהן אחוזות זו בזו כאש בגחלת.⁷ אפשר שהסיבה טמונה ברתיעה הטבעית העלולה להיגרם לחולה, בחוסר האונים, בחשש להידבקות במחלה, ובעיקר בחוסר הידיעה (ואולי חוסר המודעות) למהותה וגדריה של המצווה המוגדרת כאחת מהמצוות היותר גדולות,⁸ שאין לה שיעור.⁹ מצווה זו היא אחת ממששה דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה, והקרן (השכר) קיימת לו לעולם הבא.¹⁰ ולא בכדי. שכן, במדרג החסד ההלכתי תופסת מצוות ביקור חולים מקום מרכזי,¹¹ ללא קשר לשאלה אם היא בכלל גמילות חסדים¹² או מצווה העומדת בפני עצמה.¹³

הספרות ההלכתית והכללית משופעת בסיפורים על ביקורי חולים. החל מ"המבקר" הראשון הלא הוא הקדוש ברוך הוא המבקר את אברהם אבינו,¹⁴ וכלה בר' אריה לווין

⁵ על השפעתו של הביקור על החולה והשלכותיו ראו חיה גרינברגר ופנינה מור, "השפעת נוכחות אדם קרוב ליד חולה שיש בו סכנה על סיכויי החלמתו", **אסיא** צ"א – צ"ב, 81 (2012).

⁶ ראו לעניין זה הרב ישראל מאיר הכהן, **אהבת חסד**, חלק א, פרק שלישי. 96 (דף מ"ה, עמ' ב), (הוצאת אהבת חסד, ירושלים, תש"ך) (להלן: **אהבת חסד**).

⁷ משה זילברג, **כך דרכו של תלמוד**, 66 (מהדורה שנייה, אקדמון, תשכ"ד). עוד על ההבחנה בין נורמה דתית לנורמה מוסרית ראו חיים שיין, **הפילוסופיה של המשפט**, 70 (תל אביב, תשס"ח); חיים ה' כהן, **המשפט**, 95 (מהדורה מעודכנת, ירושלים, תשנ"ז).

⁸ **טור**, יורה דעה, סימן של"ה; **ערוך השולחן**, יורה דעה, סימן של"ה, סעיף ב.

⁹ **שולחן ערוך**, יורה דעה, סימן של"ה, סעיף ב.

¹⁰ שבת קכ"ז, א.

¹¹ **פרישה**, טור, יורה דעה, סימן של"ה, אות ג.

¹² **ערוך השולחן**, יורה דעה סימן של"ה, סעיף ב.

¹³ שו"ת **ציץ אליעזר**, חלק ה, ספר רמת רחל, סימן ב.

¹⁴ ההתייחסות ההלכתית לביקורו של הקב"ה אצל אברהם, תופסת מקום נכבד בפרשנות חז"ל ואף מהווה לדעת חלק מהם בסיס לגיבוש ההלכה. אומנם, מדובר בפרשנות, אך פרשנות שעליה ניתן להשתית חלק מדיני ביקור חולים. כך לדוגמה, רש"י מפרש את הפסוק "וירא אליו ה' – לבקר את החולה. אמר רבי חמא בר חנינא: יום שלישי למילתו היה, ובא הקב"ה ושאל בשלומי" (**רש"י**, בראשית י"ח, א. מקור הדברים בבא מציעא, פ"ו, ב, ד"ה: "אמר רבי חמא"). רש"י מבין שהקב"ה בא "לבקר את החולה" למרות שבמקור התלמודי אומר רבי חמא שהקב"ה "שאל בשלומי" (של אברהם). דומה, כי אין זה מקרה שרש"י נקט בלשון שונה מהמקור. שכן, נראה, ששני הלשונות משלימים זה את זה. הקב"ה בא לבקר את החולה (ראו עוד **דרישה**, טור, יורה דעה, סימן של"ה, אות א) וכשהגיע שאל (כביכול) בשלומי של החולה. גם השמטת שמו של החולה ("לבקר את החולה" וכן "שאל בשלומי") למרות שזהותו ידועה איננה מקרית. כוונת רבי חמא ורש"י ללמדנו שיש לבקר כול חולה ולא רק את החולים המכובדים כאברהם אבינו. כמו כן, שלמצווה יש כמה רכיבים: ההליכה אל החולה ("לבקר") והשאלה בשלומי של החולה, היינו לברר ולעמוד על הדרוש וכיצד ניתן לסייע לו. עוד יוער כי ממדרש תנחומא ניתן ללמוד שעל המבקר לנהוג במידת הענווה, ולהקדים לבקר את החולה (כפי שנהג הקב"ה) ולא להסתפק בשליחת שליחים (מלאכים) (**תנחומא**, פרשת וירא, סימן ב).

מדמויות המופת בדורנו המבקר חולים, ובכללם את המצורעים ופגועי הנפש.¹⁵ בין לבין מצינו את רבי עקיבא שביקר את תלמידו החולה,¹⁶ חכמים שביקרו את ר' אליעזר בן הורקנוס ועוד.¹⁷ עוד ידוע על קהילות שהקימו "חברת ביקורי חולים" במטרה לסייע לחולים.¹⁸

המאפיין המשותף לביקורים אלה הוא, שהמבקרים, לרבות האל כביכול, מקיימים את המצווה בגופם, היינו בהליכתם אל החולה, שהרי, לכאורה, "איזו (היא) מצווה (ש)מקיימין ע"י הליכה? הוי אומר זהו ביקור חולים".¹⁹ קיום המצווה על ידי ההליכה אל

¹⁵ הצדיק הירושלמי ר' אריה לוי (רב האסירים) הוא דוגמה ומופת לקיום מצוות ביקור חולים בדורנו. ראו שמהה רז, **צדיק יסוד עולם**, מהדורה שלישית, 141 – 153 (הוצאת "יריד הספרים", ירושלים 1996).

¹⁶ נדרים ל"ט, ב.

¹⁷ ראו בהרחבה עזריה בייטנר, **סיפורי יבנה-ביקור חולים וניחום אבלים**, הוצאת אוניברסיטה בר אילן, תשע"א, 37-121; 170 – 209. ראו עוד חיים נ' ביאליק ויהושע ח' רבניצקי, **ספר האגדה** 844 – 845 (מהדורת שנאן, אבי חי, כנרת, זמורה-ביתן, תשע"ו).

¹⁸ כבר במאה השלוש עשרה העיד רבי יצחק בן משה מווינה מבעלי התוספות, על המנהג לבקר חולים בחבורה: "ומנהגנו לאחר שיוצאים מבית הכנסת בשבת הולכים לבקר את החולים ואת האבלים" (**אור זרוע**, חלק ב, הלכות שבת, סימן נ"א). כשש מאות שנים לאחרי מעיד רבי ישראל מאיר הכהן מראדין על מנהג דומה: "האמת כבר נהגו כן בכמה קהילות קדושות שיש להם חברה בקור חולים והיא מיוסדת על עניין זה לפקח על העלובים בעת חוליים אודות רפואתם ואודות מזונתם וכל עניניהם... ויש חבורה ובה אנשים נבררים על פי הגורל על כל לילה ולילה ללון אצל החולה לפקח על עניניו, אם הוא צריך להושיע לו או איזה רפואה או שאר דבר הצריך לו" (**אהבת חסד**, לעיל ה"ש 6 בעמ' 96). ראו עוד ישראל פריידין, "ביקור חולים בירושלים", מחברה לבית חולים, **קתדרה** 27, 117, 118 (תשמ"ג); הרב שלמה י' שפיצר, "תקנות החברה קדישא דגמילות חסדים של קהילת 'קיצע'", **זכור לאברהם**, תקס"ח, תקע"ג, תקנה ט"ו (תשנ"ו); יחיאל מ' בר אילן, "על מצוות הסייעות, על אהבת הרע, ועל הרפואה כחבר", **אסיא** כ, חוברות ג-ד, 115 (ינואר 2007); אברהם שטינברג **אנציקלופדיה הלכתית רפואית: הרפואה, החולה והרפואה — באספקלריית ההלכה ומחשבת ישראל**, כרך א, ערך "ביקור חולים", (מהדורה חדשה מורחבת, מעודכנת ומתוקנת, 2006) (להלן: אנציקלופדיה הלכתית רפואית).

¹⁹ **פרישה**, טור, יורה דעה, סימן של"ה, אות ג. ראו עוד להלן ה"ש 44. פן ייחודי למצוות ביקור חולים מאיר החזון איש באיגרת ששיגר לחולה שהחמיר על עצמו בעניינים הנוגעים לרפואתו. וכך כתב: "מן החובה על אדם להשתדל ברפואת עצמו, כמו שהוא חייב להשתדל ברפואת חברו. ולכן תשתדל נא להתגבר על רצונות הטבעיות ולמלא אחר פקודת הרופאים במה שמוצאים לצורך הרפואה, וזו מצווה גדולה של ביקור חולים". באיגרתו הקצרה מרחיב החזון איש את היקפה של מצוות ביקור חולים וקובע, שהחובה המוטלת על אדם להשתדל בעניינים שברפואה היא חלק ממצוות ביקור חולים, ושמצוות ביקור חולים חלה על האדם עצמו לגבי מחלתו שלו. אגב, עוד מעמידנו החזון איש על עיקרון נוסף שאינו מעניינו של מאמר, אך חשיבותו רבה: אל לו לחולה להחמיר על עצמו בעניינים שברפואתו אלא להישמע להוראות רופאיו. ראו בעניין זה הרב שלום גרובר, "איגרות מרן החזון איש ומרן הגר"ז סאלאביציק לחולה שהחמיר על עצמו בעניינים הנוגעים לרפואתו", **מוריה**, שנה שש עשרה, י"א – י"ב (קצ"א – קצ"ב), מ"א (תשמ"ט).

החולה והמפגש האישי עמו, מעוררות שתי שאלות השזורות זו בזו ומושפעות גם מתמורות הזמן. השאלה הראשונה היא מה היקפה, תחולתה וגדריה של המצווה? האם מוטלת חובה על כול אדם לבקר כול חולה ובכול מצב? או שמא יש חולים שלא רק שאין חובה אלא יש להימנע מלבקרם? כך לדוגמה, האם יש לבקר חולים שלא ניתן לתקשר איתם (תינוקות, חולים בתרדמת) ואף אם תאמר שלא, כלום אין חשיבות בביקור ועידוד בני המשפחה המטפלים בו? השאלה השנייה האם האמצעים שהטכנולוגיה המתקדמת בתחום התקשורת מציעה כדי לתקשר בין בני האדם יכולים להוות חלופה לביקור האישי אצל החולה? כך לדוגמה, האם יכול אדם לצאת ידי חובת מצוות ביקור חולה בכלל, ואצל חולה במחלות מסוימות בפרט (כגון מחלה מדבקת או חולה הנמצא בבידוד) בשיחת טלפון, באינטרנט, או בשיחה בסקייפ (Skype)? האם התקשורת בין החולה למבקר מחייבת את המבקר לשהות במחיצתו? או שמא די ביכולת לשוחח ביניהם גם אם לא יראו זה את זה, על אחת כמה וכמה אם הם יכולים לראות זה את זה? האם המדיה המתקדמת תוביל לשינוי באופי המצווה ובגדריה?

תכליתה ומטרתה של המצווה כפי שמצטיירת בספרות ההלכה מכוונת להשיג שלוש מטרות מצטברות: המטרה האחת, החברתית - פסיכולוגית, הרואה בביקור כשלעצמו ערך לחולה ובכלל זה למבקר. המטרה השנייה, המעשית, להיטיב עם החולה, להקל על מכאוביו ולסייע לו ככל שיידרש. המטרה השלישית, להתפלל על החולה ולבקש רחמים עליו כדי שיירפא. הרציונל המונח בבסיסן של מטרות אלה טמון בתועלת שאמור להפיק החולה מהביקור: המסר שאין הוא נעזב לנפשו ואין הוא נשכח בעת מצוקתו.

קשה להגדיר מהי מחלה ומיהו חולה. לכן, נקודת המוצא של המאמר היא, כי חולה לעניין ביקור חולים אינו רק חולה שיש בו סכנה, אלא אף חולה שאינו בסכנת חיים ואינו מרותק למיטה,²⁰ ובכלל זה חולה במחלת נפש.²¹

מטרת מאמר זה אינה להתפלל לשם פלפול במצוות ביקור חולים וגדריה.²² מטרתו היא להנגיש את המצווה לציבור הרחב על ידי הצגת עקרונותיה, ניתוח גדריה ורכיביה בקצירת אומר ובלשון השווה לכול נפש, ובעיקר לחזור ולעורר על חשיבותה ולהזכיר

²⁰ שו"ת **אגרות משה**, יורה דעה, חלק א, סימן רס"ג. קיים קושי להגדיר מיהו חולה והאם חלה המצווה רק על ביקור חולה שיש בו סכנה. ההבחנה המקובלת בין חולה שיש בו סכנה לחולה שאין בו סכנה, הינה תיאור מצב ולא הגדרה. ראו הרב אוריאל בנר, "מצוות ביקור חולים – הגדרת חולה", **אסיא** ס"ז – ס"ח, 80 (תשס"א); שו"ת **שבט הקהתי**, חלק ו, סימן צ"ד. לשם השוואה יצוין כי גם במשפט הישראלי אין הגדרה מהי מחלה ומיהו חולה. ראו ס' 2 לחוק זכויות החולה, תשנ"ו – 1996; סעיף 1 לחוק טיפול בחולי נפש, תשנ"א – 1991. ראו עוד בהרחבה יוסי גרין, **משפט ורפואה: יחסי חולה – רופא**, הושן למשפט, תשס"ג, 44 – 47 (להלן: גרין, משפט ורפואה).

²¹ ראו פירוש המשניות לרמב"ם, שבת ב, ה.

²² עשו זאת רבים וטובים שמאמריהם מוזכרים במאמר זה ומובאים במאגרים השונים ובכלל זה בפרויקט השו"ת ובאוצר החוכמה. ראו עוד בספרו המקיף של הרב יעקב מאיר פרבשטיין, **מצוות ביקור חולים**, הוצאת המחבר.

למקומה הראוי במדרג החסד ההלכתי. לפיכך, יתחלק המאמר לשני חלקים: החלק הראשון יתמקד הדיון בגדרי המצווה על היבטיה השונים, רכיביה ופרטיה. בחלק השני הירידה לפרטים תוך התמקדות בתחולת המצווה כנגזרת ממצב החולה (גדול, קטין, שקוע בתרדמת), מחומרת מחלתו (מחלה מדבקת, שרוי בבידוד), משיקולים הלכתיים (איש אצל אישה ולהיפך) ומנגיעות אישיות (שונא). כמו כן תיבחן השאלה האם ניתן לקיים מצוות ביקור חולים על ידי חלופות לביקור האישי, כגון בטלפון או על ידי שליח?

א. מצוות ביקור חולים: מהותה וגדריה

א.1 המצווה ומקורה

מצוות ביקור חולים לא נאמרה בתורה אלא ברמז כשנוי בתלמוד:²³

אמר ריש לקיש: רמז לביקור חולים מן התורה מנין? שנאמר: אם כמות כל האדם ימותון אלה, ופקודת כול האדם יפקד עליהם, לא ה' שלחני (במדבר ט"ז, כ"ט).

ה"רמז" האמור יכול להתפרש כפשוטו,²⁴ יכול להתפרש כאסמכתא למקורה של המצווה מן התורה²⁵ ואפילו להיות המצווה הלכה למשה מסיני.²⁶ ואכן, נחלקו הראשונים אם ביקור חולים היא מצווה מדאורייתא או מדרבנן והאם יש למנותה במניין המצוות? הסוברים שמצוות ביקור חולים היא מדאורייתא תומכים יתדותיהם בשני מדרשים. בעל הלכות גדולות (ר' שמעון קיירא, תקופת הגאונים) סובר כי המצווה היא מדאורייתא, לפיכך הוא מנה מצוות ביקור חולים במניין המצוות.²⁷ מקור המצווה במדרש הבא:²⁸

והודעת להם את הדרך אשר ילכו בה, (שמות י"ח, כ) את הדרך זו גמילות חסדים, ילכו זה ביקור חולים.

כמותו סוברים הרמב"ן,²⁹ ובעל "שדי חמד" (ר' חיים חזקיהו מדיני, המאה התשע עשרה) המביא את דעת רבינו יונה והריטב"א בלי שציין את המקור לדבריהם.³⁰ הסמ"ג

²³ נדרים ל"ט, ב.

²⁴ פירוש הרא"ש, נדרים ל"ט, ב, ד"ה: "רמז".

²⁵ טור, יורה דעה, סימן של"ה; פרישה, שם, אות ג; מהר"ץ חיות, נדרים ל"ט, ב, ד"ה: "רמז לביקור חולים" בהסתמך על ספר המצוות לרמב"ם, שורש ג. ראו עוד לעניין זה הרב צבי גרודזנסקי, "בדין ביקור חולים אי מדאורייתא", הנאמן ט"ז, גיליון כ"ט.

²⁶ מהר"ץ חיות, הערה קודמת.

²⁷ הלכות גדולות, מצוות עשה ל"ו; ספר מצוות קטן, מצווה מ"ה.

²⁸ בבא מציעא ל, ב; בבא קמא ק, ב; מכילתא דרבי שמעון בן יוחאי, פרק י"ח, פסוק כ.

²⁹ השגות הרמב"ן על ספר המצוות לרמב"ם, שורש א, בתוך התשובה השלישית, מוסד הרב קוק, מהדורת הרב חיים דוב שעוועל, (תשס"א).

(ר' משה מקוצי, המאה השלוש עשרה) סובר גם הוא כי מקור המצווה הוא מדאורייתא אך א נלמדת מהמדרש הבא:³¹

אחרי ה' אלוקיכם תלכו. וכי אפשר לו לאדם להלך אחר שכינה?... אלא הלך אחר מידותיו של הקב"ה ... מה הקדוש ברוך הוא ביקר חולים, שנאמר: וירא אליו ה' באלוני ממרא, אף אתה בקר חולים...

הנימוקי יוסף בפירושו על הרי"ף כתב שמצוות ביקור חולים היא מדאורייתא, אלא שהוא מסיק זאת מהמילה "רמז" שבדברי ריש לקיש הנסמך על פסוק מהתורה. לשיטתו, יש לבקר חולים כדבר שבשגרה, "שדרך לבקר חולים מן התורה נפקא לך (=נלמדת)".³² כן דעת הרב בעל ה"לבושים" (ר' מרדכי יפה, המאה השש עשרה) המסיק מהמדרש שמקור המצווה מדאורייתא, ש"אם חלה האדם מצווה על כל אדם לבקר".³³ בשני המדרשים מושם הדגש על ההליכה ("ילכו – זה ביקור חולים", "הלך אחר מידותיו") עובדה היכולה ללמד על חשיבות ההליכה כשלעצמה אל החולה כדי למלא את צרכיו.³⁴ בהנחה שפרשנות זו נכונה, הרי רק מי שהלך אל החולה ודאג לצרכיו קיים את המצווה. אולם, אין בכך לקבוע האם עיקרה של מצוות ביקור חולים היא עצם ההליכה אל החולה בעוד העזרה לחולה טפלה למצווה או שההליכה אל החולה היא הכשר המצווה בעוד מילוי צרכיו היא עיקר המצווה.³⁵ הנפקות בין שתי הפרשנויות תיתכן בשני מצבים: המצב האחד, כאשר החולה מאושפז בבית חולים וצרכיו מתמלאים על ידי הצוות הרפואי. אם ההליכה אל החולה היא עיקר המצווה, אזי יש לבקר גם בבית חולים. המצב האחר, כאשר קיימת אפשרות למלא את צרכי החולה בלי להגיע אליו. אם הדאגה שיתמלאו צרכי החולה היא עיקר המצווה, אפשר שאין חובה לבקר וישית ודי למנות שליח שידאג

³⁰ **שדי חמד**, חלק א, מערכת הבי"ת, אות קט"ז. ראו עוד **אנציקלופדיה הלכתית רפואית**, לעיל ה"ש 18.

³¹ **סמ"ג** (ספר מצוות גדול), מצוות עשה ז. ראו עוד סוטה, י"ד, א.

³² **נימוקי יוסף** על רי"ף, נדרים, ל"ט, ב, ד"ה: "תנא: ביקור חולים".

³³ **לבוש עטרת זהב**, יורה דעה, סימן של"ה.

³⁴ לפי זה קשה להלום את הסברה של בעל הלכות גדולות שההליכה אחר מידותיו של הקב"ה פירושה שעיקר מצוות ביקור חולים היא לרפאותו. אם נדייק בלשון המדרש, הרי שהקב"ה "בא לבקר" את אברהם, ולפי גירסא אחרת "שאל בשלומי". לא מצינו שרפא את אברהם בביקורו. ראו הרב יונתן רוזנצוויג, "מצות ביקור חולים – מטרתה ואופן קיומה", **תחומין** כ"ו (תשס"ו), 430. אומנם, לית מאן דפליג שהקב"ה הוא הרופא כול בשר, בעוד אשר רופא בשר ודם הוא שליחו, אך מכאן ועד למסקנה שמטרת ביקור חולים היא לרפא את החולה דומה שהמרחק גדול, למעט במקרה שהמבקר הוא רופא. לכן נראה שכוונת הדברים היא שבכול ביקור שהוא לתועלת החולה יש מרכיב "מרפא". ואכן, את המונח "ביקור (חולים)" ניתן לפרש גם כ"פקדה", היינו כבדיקה. לאמור, בדיקת צרכי החולה כהשלמה להליכה אל החולה ובכלל זה כיצד להיטיב את מצבו. על התערבותו של הרופא בשר ודם במעשה הבורא ראו גרין, לעיל ה"ש 20 בעמ' 51.

³⁵ השוו לעיל ה"ש 4.

לצרכיו. נראה, כי ככל שניתן עדיפה פרשנות היוצרת הרמוניה בין הפרשנויות השונות. ואכן, לרוב השיטות, כפי שיתבאר בהמשך, על המבקר לעמוד בשלושת רכיבי המצווה – ההליכה אל החולה, הדאגה לצרכיו ובקשת הרחמים עליו – כדי לצאת ידי חובת מצוות ביקור חולים.

הרמב"ם משיג על בעל הלכות גדולות וסובר שמצוות ביקור חולים היא מדרבנן ופוסק כי היא בכלל גמילות חסדים שבגופו:³⁶

מצות עשה של דבריהם לבקר חולים ולנחם אבלים ... ואלו הן גמילות חסדים שבגופו, שאין להם שיעור.

ועוד פסק שמצוות ביקור חולים נגזרת ממצות אהבת הרע:³⁷

אף על פי שכל מצוות אלו מדבריהם, הרי הן בכלל ואהבת לרעך כמוך, כל הדברים שאתה רוצה שיעשו אותם לך אחרים, עשה אתה לאחריך בתורה ובמצוות.

בהלכה זו יש קושי כפול. ראשית, אם מצוות ביקור חולים בכלל אהבת הרע, משמע שהיא מדאורייתא ומדוע פסק שהיא מדבריהם? שנית, האם הכללת המצווה בכלל גמילות חסדים פירושה שמצוות ביקור חולים איננה עומדת בפני עצמה?³⁸ את הקושי הראשון מתרץ הרמב"ן, שכיון שסבר שהדרשה ממנה נלמדת המצווה שהיא מדאורייתא אינה אלא אסמכתא, לכן פסק שהיא מדרבנן.³⁹ לשאלה השנייה ניתן להשיב שכיוון שאדם יכול וצריך לגמול חסד עם הזולת, הרי שמצוות גמילות חסדים לובשת צורות שונות,⁴⁰ וכול אחת מהן היא מצווה בפני עצמה (צדקה, לוויית המת), כך אין בקיום אחד מאופני גמילות חסדים כדי לפטור מהאופן האחר.⁴¹ כול רכיב עומד בפני עצמו, ולענייננו, ביקור חולים שהיא מצווה בפני עצמה.

³⁶ רמב"ם, אבל י"ד, א.

³⁷ שם, הלכה ב. וכן כתב בהקדמה לספר המצוות שורש ב': "ונסמכים במחשבה זו מנו בכלל מצוות עשה ביקור חולים ונחום אבלים וכו' בעבור הדרוש הנזכר באומרו יתעלה והודעת להם את הדרך ילכו בה וכו' ילכו זה ביקור חולים וכו' וחשבו כי כל פועל ופועל מאלו הפעולות מצוה בפני עצמה ולא ידעו כי הפעולות האלו כולם והדומים להם נכנסות תחת מצוה אחת וכו' והוא אמרו ואהבת לרעך כמוך". עם זאת, יצוין כי הרמב"ם מונה את המצווה ללכת בדרכיו של הקב"ה בין המצוות (ספר המצוות, מצוות עשה ח), בלא שהזכיר את מצוות ביקור חולים. שם, הלכה א.

³⁸ מגילת אסתר (לרמב"ן) על ספר המצוות לרמב"ם (לעיל ה"ש 29), ד"ה: "ונראה לי שהנכון". ראו עוד הרב גדליה אהרן רבינוביץ, "ביאורים והערות בדיני חולים וביקור חולים", הלכה ורפואה ב, עורך הרב משה הרשלה, תשמ"א, רע"ג; הרב יונתן רוזנצוויג, "מצוות ביקור חולים – מטרתה ואופן קיומה", תחומין כ"ו (תשס"ו), 430.

³⁹ פירוש המשניות לרמב"ם, פאה א, א.

⁴⁰ ומכאן הצורך בקביעת סדר קדימות במקרה של התנגשות בין צורות שונות של גמילות חסדים. ככול שהדבר צריך לענייננו, האם קודמת מצוות ביקור חולים לניחום אבלים או

המאירי אף הוא בדעה שמצוות ביקור חולים נרמזת בתורה, אך אין היא אלא מצווה מדרבנן:⁴²

מצות עשה מדברי סופרים לבקר את החולה, ואף על פי כן נרמז הוא בתורה, מדכתיב: אם כמות כל האדם. כלומר, שלא ימותו כשאר בני אדם שהם חולים ומוטלים בעריסותיהם ובני אדם מבקרין אותם.

ככול שהדבר נוגע למחלוקת בשאלה אם מצוות ביקור חולים מדאורייתא או מדרבנן, עדיף גם במקרה זה לאמץ פרשנות היוצרת הרמוניה. כך לדוגמה, ההנחה היא שמצוות ביקור חולים היא מדאורייתא, אלא שנחלקו ראשונים בשאלה אם המצווה עומדת בני עצמה כדעת בעל הלכות גדולות או נגזרת ממצוות אהבת הרע כדעת הרמב"ם. למעשה, מחלוקת זו משקפת שתי פנים של המצווה המשלימים זה את זה: הפן האחד, ה"דתי", המתבטא בהליכה אחר מידותיו של הקדוש ברוך הוא (לדבוק בדרכי האל), בבחינת מצווה שבין אדם למקום. הפן האחר, ה"חברתי", המתבטא באהבת הרע, היינו המצווה שבין אדם לחברו (כפי שאומר הרמב"ם מה שאתה רוצה שיעשו לך, עשה לחברך) או בלשון אחרת הפן המוסרי. ולא זו אף זו, המקיים מצוות ביקור חולים בשלמותה ממלא הן מצווה דתית (כלפי אל) הן מצווה מוסרית (כלפי החולה).

2.א. המצווה ומהותה

מהותה של מצוות ביקור חולים, גדריה ומאפייניה מתומצתים בדברי התנא: "ביקור חולים אין לה שיעור". מה משמעות ההיגד אין לה שיעור? משיבים על כך שלושה האמוראים:⁴³

סבר רב יוסף למימר: אין שיעור למתן שכרה. אמר ליה אביי: וכל מצוות מי יש שיעור למתן שכרן? והא תנן: הוי זהיר במצווה קלה כבחמורה, שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות! אלא אמר אביי: אפילו גדול אצל קטן. רבא אמר: אפילו מאה פעמים ביום. אמר רבי אחא בר חנינא: כל המבקר חולה - נוטל אחד משישים בצער⁴⁴... ובבן גילו.

להיפך? אין זה המקום לדון בסוגיה זו הקובעת דיון לעצמה. ראו בין השאר, רמב"ם, אבל י"ד, ז; שולחן ערוך, יורה דעה, סימן של"ה, סעיף י בהגה; ערוך השולחן, יורה דעה, סימן של"ה, סוף סימן י"ב ועוד.

⁴² בית הבחירה, נדרים ל"ט, ב, ד"ה: "מצות עשה". כן דעתו של בעל ספר כלבו ש"ביקור חולים מצווה על הכול מדבריהם" (ספר כלבו, סימן קי"ב. מחברו אינו ידוע למעט העובדה שנכתב בתקופת הראשונים).

⁴³ נדרים ל"ט, ב.

⁴⁴ וכן לשון הרי"ף. ראו בבא מציעא ל, ב ובילקוט שמעוני, תהילים רמ"ז, שם הגרסה היא "אחד משישים מחוליו". על משמעות השינוי הלשוני ראו נדרים ל"ט, ב, מהדורת שוטנשטיין, עמ' ל"ט(3), הערה 32. בהקשר זה שואלת הגמרא על אתר: אם המבקר נוטל אחד משישים מצערו של החולה, שיעלו שישים איש לבקר יחד ויחלים ממחלתו? אלא משיבה הגמרא:

דומה כי הרעיון המשותף לשלוש התשובות של האמוראים הוא החשיבות הרבה שיש לערך החברתי - פסיכולוגי בביקור אצל החולה. בערך זה מגולמים למעשה שלושה מסרים חברתיים המתאפיינים כולם בשלילת האגו והכבוד של המבקר: החובה לבקר כל חולה (אפילו גדול אצל (חולה) קטן),⁴⁵ ללא הגבלה על מספר הפעמים (אפילו מאה פעמים)⁴⁶ והביקור עצמו אמור לשקף הזדהות עם החולה במצוקתו (והראיה, שכול מבקר

כ"עישורייתא דבי רבי", כלומר, המבקר הראשון נוטל אחד משישים בחוליו והשני אחד משישים במה ששייר וכך כול אחד ואחד (**רש"י**, שם, ד"ה: "כעישורייתא"). ראו עוד **פרישה**, יורה דעה, סימן של"ו, אות ז. למותר לציין שאין הכוונה שהמבקר ייטול על עצמו אחד חלקי שישים מהמחלה ויחלה בה, אלא שהקב"ה מפחית מחומרת החולי על כול ביקור אחד חלקי שישים ממחלתו וצעריו של החולה. נוסח דומה ללשון התלמוד מצינו במדרש רבה המוסיף שכדי שייטול אחד חלקי שישים על המבקר להיות אוהבו של החולה: "אמר רב הונא: כל מי שהוא מבקר את החולה פוחתים לו אחד משישים מחוליו. – אם כן, יעלו ששים וירד עימם לשוק! אמר להם: שישים? ובלבד שיהו אוהבים אותם כנפשם. אף על פי כן, הם מרווחים לו" (ויקרא רבה, פרשת בהר, ל"ד, א).

⁴⁵ המונחים "גדול" ו"קטן" בדברי אב"י יכולים להתפרש בשני אופנים: האופן האחד, ש"גדול" ו"קטן" מתייחס למעמד החברתי. היינו, שלא יאמר המבקר ("הגדול") שאין זה לכבודי לבקר את החולה ("הקטן") שאינו במעמדי (**רש"י**, שם, ד"ה: "ואפילו גדול"). האופן האחר, הכוונה היא "גדול" ו"קטן" מתייחס לגיל כרונולוגי. שלא יאמר אדם אין זה לכבודי לבקר חולה צעיר ממני בגיל (שו"ת **ציץ אליעזר**, חלק ה, רמת רחל, סימן ח). בשיטה מקובצת משולבים שני הפירושים בשם הרי"ף (כנראה ר' יצחק אבן גיאת, המאה האחת עשרה): "אפילו גדול אצל קטן ואפילו מאה פעמים ביום. אם הוא אדם גדול לא יאמר איך אצל קטן ממני ויתחלל כבודי בזה? ודאי אין בזה שיעור כי אפילו גדול שבישראל יש לו ללכת אצל קטן מקטני ישראל, ואפילו מאה פעמים ביום יש לו לבקר ואין לו לומר כבר ראיתו פעם אחת ביום כי אולי ברגע אחד יכבד עליו חוליו". עוד ניתן לפרש מונחים אלה, בהסתמך על נוסח הגמרא שהייתה לפני המאירי, "גדול" ו"קטן" במשמעות זמן. היינו, זמן שהיית המבקר אצל החולה: "ביקור חולים אין לו שיעור ... אלא שאין שיעור לביקור עצמו אלא אפילו גדול או קטן (**בית הבחירה**, נדרים ל"ט, ב, ד"ה: "ביקור חולים אין"). ראו עוד לעניין זה שו"ת **ציץ אליעזר**, חלק ה, רמת רחל, סימן ח). עוד יובהר בהמשך, כי הפטור שיש לזקן מהשבת אבידה שאינה לפי כבודו, איננו נוהג בדיני ביקור חולים "שהרי מצינו בהקדוש ברוך הוא שביקר אברהם דכתיב: וירא אליו השם באלוני ממרא וגו'. וכתוב: אחרי ה' אלוהיכם תלכו - אחר מידותיו של הקדוש ברוך הוא, הוא מבקר חולים אף אתה בקר חולים" (**שיטה מקובצת**, נדרים ל"ט, ב, ד"ה: "ואפילו גדול"). ראו עוד שו"ת **אגרות משה**, יורה דעה, חלק א, סימן רכ"ב).

⁴⁶ ולפי הרדב"ו "בין ביום ובין בלילה" (**רדב"ז**, ירושלמי תרומות פרק י"א, הלכה ה, ד"ה: "תני ר"ח"). החיד"א מעיר שרבא איננו חולק על אב"י אלא מוסיף על דבריו ומאיר פן אחר של המצווה (**ברכי יוסף**, יורה דעה, סימן של"ה, ס"ק א). עוד יש להעיר על דברי רבא שכוננתו איננה שהמבקר יחזור מאה פעמים ביום אל החולה או שיששה אצל כול היום, שהרי הוגבל משך הביקור עד שלא יכביד המבקר על החולה. לכן, הפרשנות הנכונה היא שיש לבקר את החולה כול אימת שהוא נזקק לסיוע כפי שנהג. לעזרה שנדרש החולה אין שיעור, מה שאין כן לגבי הביקור או השהייה אצלו. ראו **שולחן ערוך**, יורה דעה, סימן של"ה, סעיפים א – ב.

נוטל אחד משישים מצערו וסבלו). אגב כך, כפי שיתבאר בהמשך הסוגיה גם המבקר צפוי להפיק תועלת מהביקור (ניצול מדינה של גיהינום; מיצר הרע ומייסורים).⁴⁷ הדיון מסתיים בשתי מלים המעוררות קושי: "ובכן גילו". מה משמעות סיומת זו המסייגת לכאורה את היקפה של המצווה? האם כוונת בעל הסוגיה לומר שרק מבקר שהוא "בן גילו" של החולה נוטל אחד משישים?

מספר הסברים ניתנו להיגד זה. רש"י סבור שהכוונה היא שביקור של מי שהוא בן גילו של החולה (בחור אצל בחור או זקן אצל זקן) מועיל יותר לחולה ככל שהדבר נוגע לנטילת החלק השישים מהמחלה בשל הרקע והשפה המשותפים.⁴⁸ ומוסיף הט"ז שהכוונה היא לבן גילו ממש שנולד בשעתו.⁴⁹

הרא"ש,⁵⁰ הר"ן⁵¹ והפרישה⁵² מסבירים שמבקר שנולד במזלו של החולה ימצא תכונות אופי דומות ואף דמיון המקלים על התקשורת ביניהם ועל נטילת החלק השישים ממחלתו. וכן מובא בשיטה מקובצת בשם הרי"ף:⁵³

"שהוא מטבעו ומהנהגתו, כי אז דעתו נוחה הימנו ומיקל ממנו חוליו, אבל אם אינו מטבעו והנהגתו יקוץ בו ויכביד עליו חוליו ויזיקנו.

אלא שלא נתבאר מיהו בן מזלו של החולה, הלא לרבים יש תכונות אופי דומות ולא דווקא אלה שנולדו באותו המזל. כיוון שכך, נראה כי הכוונה שהביקור כשלעצמו מועיל יותר בנטילת אחד חלקי ששים מהמחלה כאשר המבקר דומה באופיו לחולה. זו גם דעת המאירי השם את הדגש על המשמעות הפסיכולוגית שבביקור. שהמבקר חולה בן גילו מיטיב עמו ומשפר את מצב רוחו ש"כל המבקר את החולה כאילו נטל אחד משישים מחוליו, ובבני גילו, רצונו לומר שביקורם ערב עליו, שמצד הנאתו מהם חוליו מקל".⁵⁴ אשר על כן, "לעולם יהא אדם זריז במצוות ביקור חולים" ובכך להקל על סבלו של החולה⁵⁵ מכול מקום, בין שנפרש את ההיגד "בן גילו" כמשמעותו הגיל הכרונולוגי או כבן מזלו של החולה, יש בתכונות אלה של המבקר להקל על החולה בנטילת אחד חלקי ששים מהמחלה.⁵⁶

⁴⁷ נדרים ל"ט, ב, ד"ה: "אמר רב: כל המבקר את החולה". ראו עוד ירושלמי, תרומות פרק י"א, הלכה ה. ואין זה נדיר בהלכה, שהרי אמרו שיותר משהעני נהנה מהצדקה הוא גורם הנאה לתורם.

⁴⁸ רש"י, שם, ד"ה: "ובכן גילו".

⁴⁹ טורי זהב, שולחן ערוך, יורה דעה, סימן של"ה, ס"ק ב.

⁵⁰ רא"ש, נדרים ל"ט, ב, ד"ה: "בבן גילו".

⁵¹ ר"ג, נדרים ל"ט, ב, ד"ה: "בבן גילו".

⁵² פרישה, יורה דעה, סימן של"ה, אות ו.

⁵³ שיטה מקובצת לנדרים ל"ט, ב, ד"ה: "ובכן גילו".

⁵⁴ בית הבחירה, נדרים ל"ט, ב, ד"ה: "מצוות עשה".

⁵⁵ שם.

⁵⁶ ראו לעניין זה שו"ת חלקת יעקב, יורה דעה, סימן קמ"ז, אות ג.

בהמשך עובר בעל הסוגיה ללמד על תכלית הביקור אצל החולה. וכך מספרת הגמרא:⁵⁷

רב חלבו חלש (חלה). אכריז (הכריז) רב כהנא : רב חלבו באיש, לא איכא דקא אתי (רב אלבו חולה ואין מי שיבקר). אמר להו (רב כהנא לחכמים): לא כך היה מעשה בתלמיד אחד מתלמידי ר' עקיבא שחלה, לא נכנסו חכמים לבקרו, ונכנס ר' עקיבא לבקרו, ובשביל שכיבדו (טאטא את הבית)⁵⁸ וריבצו (ושטף את הבית) לפניו היה. אמר לו (התלמיד): רבי, החייתני! יצא ר' עקיבא ודרש: כל מי שאין מבקר חולים - כאילו שופך דמים⁵⁹. כי אתא רב דימי (מארץ ישראל לבבל) אמר: כל המבקר את החולה - גורם לו שיחיה, וכל שאינו מבקר את החולה - גורם לו שימות. מאי גרמא (מה גרם)? אילמא כל המבקר את החולה - מבקש עליו רחמים שיחיה, וכל שאין מבקר את החולה - מבקש עליו רחמים שימות. שימות סלקא דעתך (וכי עולה על דעתך שימות)? אלא, כל שאין מבקר חולה - אין מבקש עליו רחמים לא שיחיה ולא שימות (רש"י: שהרי אינו יודע בעניינו של חולה).

כלומר, תכלית הביקור היא לעודד את החולה (לחיות) ולשפר את מצב רוחו. עידוד החולה יכול שיעשה בשלושה אופנים: האופן האחד בסיוע ישיר על ידי מילוי צרכיו החומריים של החולה כפי שנהג רבי עקיבא "שכיבדו וריבצו" וניקה את ביתו כדי ש"ימצא נחת רוח עם חבריו"⁶⁰. ומסביר ר' יהושע פלק את כוונת הרמב"ן על רקע התקופה והשלכותיה המאוחרות:⁶¹

רבינו דקדק וכתב "ועושה שיכבדו" וכו' רצונו לומר שאין צריך שיכבד המבקר עצמו אלא שיצווה לבני ביתו של החולה שיכבדו וירבצו לפניו: וטעם הכיבוד והריבוץ לכאורה היה נראה דדוקא בימיהן שהיו יושבין על הארץ והאבק היה עולה ומזיק להחולה ומיהו אפשר לומר גם בזמנינו דעתו של אדם צלול ונוחה טפי

⁵⁷ נדרים ל"ט, ב.

⁵⁸ כיבוד הבית פירושו "להעביר הזוהמא מעל פני הקרקע" רבוץ פירושו "שמרביצין אותו אח"כ במים" (נימוקי יוסף, נדרים ל"ט, ב, ד"ה: "כבדו").

⁵⁹ ההיגד "כאילו שופך דמים" בו נקט רבי עקיבא מבטא ללא ספק את החומרה שיש באי בהימנעות מהביקור. ואכן, מסביר רש"י כי אך טבעי שהנכנס לבקר את החולה יעשה כול צרכיו של החולה. לעומת זאת הנמנע מלבקר, גורם שצורכי החולה לא יתמלאו והרי הוא כשופך דמים (רש"י, שם). עוד ניתן לומר על דרך ההיקש מהלכות רפואה, שכשם שרופא הנמנע מהגשת עזרה רפואית לחולה הרי הוא כשופך דמים (שולחן ערוך, יורה דעה, סימן של"ו, סעיף א), כך הנמנע מלבקר חולים כנמנע מהצלת החולה והרי הוא כשופך דמים.

⁶⁰ רמב"ן, תורת האדם, שער המיחוש.

⁶¹ פרישה, יורה דעה סימן שלה אות ד. יש הסבורים כי במצוות ביקור חולים כלולה גם עזרה כלכלית. שאם נזקק החולה לעזרה כספית לרפואתו יש לתת לו (ראו אברהם סופר-אברהם, נשמת אברהם, חלק יורה דעה, סימן של"ה, אות ד).

כשהבית נקי וגם רוח רעה שורה על מקום מיאוס וחולה צריך לשמור נפשו מכל דבר טפי מאינש אחרינא שהשטן מקטרג בשעת הסכנה.

אכן, יש בעצם קיומו של הביקור גם חשיבות פסיכולוגית לחולה. הוסף לכך את הטיפול בצרכיו החומריים והחולה צפוי להפיק נחת רוח מהביקור.⁶² פן אחר של המצווה שיש בה כדי לשפר את מצב רוחו של החולה הוא על ידי התעניינות במצבו הבריאותי והצעה לעזרה כפי שמסביר ר' ישעיהו מטראני (האחרון):⁶³

שעל ידי הביקור מיעצין אותו על רפואתו ומישבין דעתו וגורמין לו שיחיה, ואם אין דורש ואין מבקש - פעמים שהוא משתעמם ומכביד בחוליו וגורמין לו שימות.

האדם הוא יצור חברתי. אולם, כשחלה נטייתו היא לעסוק במחלתו ובמקרים חמורים יותר כמו שכותב החפץ חיים "מחלישים את כוחות נפשו ומחזקים את מחלתו".⁶⁴ הביקור, בוודאי אם הוא של "בן גילו" כאמור, עשוי להסיח את דעתו ממחלתו, על אחת כמה וכמה אם ניתן לסייע לו בהשגת רפואה טובה יותר או חוות דעת שנייה, "דודאי צריך ביקור להשכיל יפה מה רפואה שהוא צריך, שזהו עיקר הביקור חולים".⁶⁵ לעומת זאת הבדידות גורמת לחולה לשקוע בעצמו ובמחלתו וכפועל יוצא לגרום להחמרה במחלה. וכבר עמד רב אחאי גאון על חשיבות החובה לשאול בשלומו של החולה ובקצרה המוסיפה לו חיים, עד "דמחיבין דבית ישראל לשלויי בקצירא ... דכל מאן דמשאיל בקצירא כמאן דיהיב ליה חיי".⁶⁶

האופן האחר שיש בו כדי לעודד את החולה הוא על ידי בקשת רחמים (תפילה) עליו. הדעה המקובלת היא שהתפילה על החולה תהיה להחלמתו או לפחות להקל סבלו.⁶⁷ לפיכך, בקשת הרחמים מהווה חלק מהותי בלתי נפרד ממצוות ביקור חולים, עד שנפסק בשולחן ערוך ש"כול המבקר את החולה ולא בקש עליו רחמים – לא יצא ידי המצווה",⁶⁸ היינו קיים אך לא בשלמותה.⁶⁹ אולם הרמב"ן,⁷⁰ הלבוש⁷¹ והרמ"א⁷² פסקו שהמבקר לא קיים המצווה כלל.

62 רמב"ן, תורת האדם, שער המיחוש; רא"ש, נדרים, שם.

63 פסקי הרי"א"ז, נדרים, פרק ד, הלכה ג, אות ב.

64 אהבת חסד, לעיל ה"ש 6, חלק ג, פרק ג (דף מ"ח).

65 חידושי אגדות מהרש"א, נדרים מ, א, ד"ה: "שנאמר".

66 שאילתות דרב אחאי פרשת אחרי מות שאילתא צ"ג.

67 על התפילה וחילוקי דיניה ראו בהרחבה הרב שמואל גולדברג-ידלר, שועתי אליך, הוצאה עצמית, תשס"ז.

68 שולחן ערוך, יורה דעה, סימן של"ה, סעיף ד. ראו עוד חכמת אדם, שער השמחה, כלל קנ"א, סימן ג.

69 אהבת חסד, לעיל ה"ש 6, חלק ג, פרק ג.

70 תורת האדם, שער המיחוש.

71 לבוש, יורה דעה, סימן של"ה.

אומנם, לא נתבאר מלשון הפוסקים האם בקשת הרחמים צריכה להיעשות בפני החולה, שהרי אם היא עיקר המצווה, אפשר לבקש רחמים על החולה גם בלא לבקרו. ולא היא. כיון שבידוע ששכינה שורה למראשותיו של החולה, הרי שתפילת המבקר על החולה בפניו עדיפה.⁷³ ומסביר הרא"ש שאי בקשת רחמים על החולה "היא רעה גדולה, שאם היה מבקרו היה מבקש עליו רחמי, ואפשר שעת רצון הוא ותהיה תפלתו נשמעת, ומניעות הביקור גורם שימות"⁷⁴ ואפשר שלזה כיוונה הברייתא כשאמרה אפילו מאה פעמים, שאינך יודע באיזה מהביקורים תהיה שעת הרצון.

דעה חריגה בהקשר זה היא דעתו של הר"נ, הסובר כי במצבים חריגים על המבקר לבקש רחמים על החולה שימות וייפסק סבלו:⁷⁵

ונראה בעיני דהכי קאמר: פעמים שצריך לבקש רחמים על החולה שימות, כגון שמצטער החולה בחוליו הרבה ואי אפשר לו שיחיה, כדאמרינן בפרק הנושא (כתובות ק"ד)."

האופן השלישי שיש בו כדי לעודד את החולה הוא בעצם קיומו של הביקור. לביקור חולים של אדם שהוא במעמד סוציו-אקונומי גבוה משל החולה יש השפעה על החולה (העני ואולי גם הערירי) אך גם על סביבתו. והראיה, השלכות ביקורו של אדם חשוב כרבי עקיבא כמתואר בשאלתות דרב אחאי:⁷⁶

⁷² ולשיטת הרמ"א "לא יצא" פירושו "לא קיים". ראו **שולחן ערוך**, יורה דעה, סימן של"ו, סעיף ד, בהגה.

⁷³ לגבי נוסח התפילה בפני החולה ושלא בפניו ראו **טור**, שולחן ערוך, יורה דעה, סימן של"ה; **שולחן ערוך**, יורה דעה, סימן של"ה, סעיף ה; שו"ת **אגרות משה**, יורה דעה, חלק א, סימן רכ"ז.

⁷⁴ **פירוש הרא"ש**, נדרים מ, א, ד"ה: "אינו מבקש".

⁷⁵ ר"ג, נדרים מ, א, ד"ה: "אין מבקש עליו רחמים". הראיה של הר"נ היא מהמעשה שהתרחש עם אמתו של רבי שלא יכלה לראות בסבלו וביקשה "שיכופו עליונים את התחתונים". כדעת הר"נ נפסק **בערוך השולחן**, יורה דעה, סימן של"ה, סעיף ג. עם זאת יוער כי בעניין זה נחלקו הר"מ פיינשטיין הפוסק שאין לנהוג כשיטת הר"נ (שו"ת **אגרות משה**, חושן משפט, חלק ד, סימן ע"ד) ור' שלמה זלמן אויערבך, שמותר במקרים מסוימים להתפלל על החולה שימות (שו"ת **מנחת שלמה**, חלק א, סימן צ"א, אות כ"ד). סוגיה זו קובעת דיון לעצמה ואין זה המקום להרחיב בה. ראו לעניין זה הרב ישראל מאיר לאו, "ביקור חולים בהלכה", **תורה שבעל פה** מ"ו, ל"ב, ל"ה (תשמ"ו – תשמ"ז); מלכה פיוטרקובסקי, **מהלכת בדרכה**, הוצאת ידיעות אחרונות, 2014, 222 – 256.

⁷⁶ **שאלתות דרב אחאי** פרשת אחרי מות שאילתא צ"ג. אגב, יוער כי בעל השאלתות מתייחס גם לאופן הביקור: "וכי אזיל לא אזיל לחודיה אלא בהדי אחריני", כלומר, שעל המבקר לצרף עמו אדם נוסף ולא ילך לבד. הנצי"ב על אתר מעיר כי לא מצא לזה מקור. עם זאת הוסיף, שייתכן שהמקור נלמד מיוסף שצרף את שני בניו בבואו לבקר את אביו שהיה על ערש דווי.

מעשה בתלמידו של ר' עקיבה שחלה ונטה למות, ונכנס ר' עקיבא ובקרו. כיון שראה פונדקו אמר: חשוב כולי האי (האם כל כך חשוב התלמיד)? לאלתר אחימת ליה חמין וטרחת ביה (מיד חימם חמין וטרח בו). וכי הדר ואתא ר' עקיבא (וכשחזר רבי עקיבא לבקרו) חזייה דאיתפח (ראה שהבריא). מיד נכנס ר' עקיבא ודרש: כל שאינו מבקר החולה כאילו נוטל נשמתו.

בלי לשפוט את התנהגות בני האדם, רבים נוטים, כאמור, להקל במצות ביקור חולים "ובפרט אם הוא עני".⁷⁷ גם כשמחליטים לבקר את החולה, הרי שמבקרים את בעלי המעמד (עשירים, תלמידי חכמים) ומתעלמים מהאדם הפשוט (העני). על כך מתריע רבי יהודה החסיד בספר חסידים:⁷⁸

עני חולה ועשיר חולה, ורבים הולכים לעשיר לכבדו. תלך אתה אצל העני, אפילו אם העשיר תלמיד חכם, כיוון שרבים מצויין אצלו, ואצל העני אין הולך אדם.

בהנחה שהמבקרים הרבים יקלו על חוליו של העשיר, חשוב יותר שלפחות חלקם יעדיפו את הביקור אצל העני שאין מי שידאג לו. כמובן שאם יכול אדם לבקר את שניהם מה טוב, אך כאשר לא ניתן לקיים את שני הביקורים, עדיף לבקר אצל החולה העני.

א.3 ההלכה הפסוקה

הרמב"ם פוסק שיש מצוות עשה של דבריהם לבקר חולים.⁷⁹ שאף שראוי לחזור ולבקר את החולה וכל המוסיף הרי זה משובח, אין זה אלא בתנאי שלא יטריח עליו. כלומר,

⁷⁷ **אהבת חסד**, לעיל ה"ש 6, חלק ג, פרק ג (דף מ"ח). סביר להניח כי התייחסותו של החפץ חיים המתריע על הזלזול במצות ביקור חולים עניינים נעשתה על רקע המצב ששרר בתקופתו. החשש הגדול שלו מההתעלמות מהחולה העני תוביל בסופו של דבר למותו "שעל פי רוב אין לאיש כזה, מזון הראוי לו לפי מחלתו, וגם אין לו שום עצה איך לכלכל מחלתו כי במה לקרות לרופא אין לו, ופעמים שאין לו במה לקנות סמי הרפואות". מכאן כמובן קצרה הדרך למותו של החולה העני ו"בודאי גדול העוון מנשוא". החפץ חיים שחי בדור שלפני השואה ייחס חשיבות רבה למצוות שבין אדם לחברו כשתקף בספרו אהבת חסד. אין ספק שמצב הרפואה והמצב החברתי בארץ כיום שונה (הוא חי בראדין הסמוכה לוילנה). אף על פי כן נראה, כי דבריו בעניין זה רלבנטיים גם כיום.

⁷⁸ **ספר חסידים**, סימן שס"א. לפן החברתי של מצוות ביקור חולים יש היבט נוסף הנוגע לדיני הקדימות. כך למשל לא נתבאר האם בעל ספר חסידים מתייחס למקרה פרטי (עני ערירי) או כהוראה כללית הדוחה את קדימות תלמיד החכם. השוו לעיל ה"ש 41. על השיקולים בתעודף בין בני האדם בעניינים שברפואה ראו יוסי גרין, "האיש קודם לאישה להחיות" - העדפה מגדרית בהלכה היהודית ויישומה של ההלכה הקדומה במציאות המשתנה", **מאזני משפט** י 79, 93 - 94 (תשע"ה).

⁷⁹ **רמב"ם**, אבל י"ד, א.

קיומה של המצווה מותנה בכך שלא יצא שכרה בהפסדה. אם הביקור הופך על החולה לטורח – יש להימנע מהביקור:⁸⁰

ביקור חולים מצווה על הכול, אפילו גדול מבקר את הקטן, ומבקרין הרבה פעמים ביום, וכל המוסיף משובח ובלבד שלא יטריח, וכל המבקר את החולה כאילו נטל חלק מחוליו והקל מעליו, וכל שאינו מבקר כאילו שופך דמים.

הרמב"ם משנה מלשון הגמרא ("אפילו מאה פעמים") ל"הרבה פעמים", ללמדנו שבכל ביקור מקיים את המצווה. יש חובה את החולה פעמים רבות אבל לא דווקא מאה פעמים ביום, ובלבד שכאמור לא יטריח על החולה. יש גבול ל"הידור המצווה". לאמור, גם אם ירצה המבקר לקיים את המצווה בהידור ולשהות עם החולה ככול שיחשוב, קובע הרמב"ם שהמבחן איננו רצונו של המבקר אלא של החולה. כאשר הביקור מכביד עליו – פוקעת החובה.⁸¹ יתרה מזו, אפשר שאם הכביד המבקר בביקורו על החולה לא קיים המצווה.⁸² עוד פוסק הרמב"ם כי על המבקר את החולה לבקש עליו רחמים.⁸³ הרמב"ן מחדד את הדברים וקובע שהמטרה הראשונית של ביקור החולה היא לסייע לו במילוי צרכיו הפיסיים. אולם, קיום המצווה מחייב לבקש רחמים על החולה. לכן, המבקר את החולה ולא ביקש עליו רחמים – לא קיים המצווה. וכך כתב:⁸⁴

ושמענין מהכא דביקור חולים כדי שיכבדו וירבצו לפניו ויעשו לו צרכים הצריכים לחוליו וימצא נחת רוח עם חבריו, ועוד כדי שיכוון דעתו לרחמים ויבקש עליו ... צריך להודיע צערו לרבים ורבים מבקשים עליו רחמים, הלכך המבקר את החולה ולא ביקש עליו רחמים לא קיים מצווה".

⁸⁰ **רמב"ם**, אבל י"ד, ד. נראה כי הרמב"ם שינה מלשון הגמרא "אפילו גדול אצל קטן" ל"אפילו גדול מבקר את הקטן", ללמדנו שהמונחים "גדול" ו"קטן" משמעותם גיל כרונולוגי ולא במונחי כבוד וזמן (השוו לעיל ה"ש 45). עוד שינה הרמב"ם ולא הזכיר נטילת אחד משישים על ידי בן גילו, אלא כתב "כאילו נטל חלק מחוליו". לאמור, הביקור נועד להקל על החולה, והראיה, "ובלבד שלא יטריח". אך הוסיף בהלכה ח כי על המבקר לבקש רחמים על החולה. זאת ועוד,

⁸¹ הנחה המובלעת בפרשנות ההיגד "ובלבד שלא יטריח", היא שהכוונה למבקר השווה עם החולה עד שמטריחו. אולם, ההיגד סובל גם פירוש מרחיב שאם החולה מבקש שלא לבוא לבקר – יש לכבד את רצונו. מטעם זה אין מברכים על מצות ביקור חולים, כי שמא לא חפץ החולה בביקורו ונמצא שבירך ברכה לבטלה. ראו שו"ת **הרשב"א**, חלק א, סימן י"ח; שו"ת **הרשב"א המיוחסות לרמב"ן**, סימן קפ"ט; שו"ת **ציץ אליעזר**, חלק י"ב, סימן פ; **השוקי חמד** (לרב יצחק זילברשטין), בבא מציעא ל, ב, ד"ה: "לכן גם אין".

⁸² **גשר החיים**, פרק א, סימן ג.

⁸³ **רמב"ם**, אבל י"ד, ו.

⁸⁴ **תורת האדם**, שער המיחוש. צוטטו הדברים על ידי ר' יוסף קארו בפירושו לטור (**בית יוסף**, יורה דעה, של"ה).

הטור פוסק ש"כיון שחלה האדם מצווה על כל אדם לבקרו"⁸⁵. עיקר מצוות ביקור חולים היא בקשת הרחמים על החולה. זאת בעקבות אביו (רבינו אשר) הרואה רעה גדולה באי ביקור חולים "שאם היה מבקרו היה מבקש עליו רחמים ואפשר שעת רצון הוא ותהיה תפילתו נשמעת"⁸⁶. לפיכך, על המבקר את החולה לברר אם יש דרך להיטיב את מצבו של החולה בין בעצמו בין על ידי אחרים. וכך פסק:⁸⁷

מכיוון שחלה אדם, מצווה על כל אדם לבקרו. שכן מצינו בהקב"ה שמבקר חולים כמו שדרשו בפסוק: וירא אליו ה' באלוני ממרא, מלמד שבא אליו לבקר חולה. ואַסְמְכִינָה אַקְרָא להורות להם את הדרך ילכו בה. ומצווה גדולה היא לבקר, שמתוך כך יבקש עליו רחמים ונמצא כאילו מחיה אותו, וגם מתוך שרואהו מעיין בענייניו אם יצטרך לשום דבר, משתדל בו להמציא לו ועושה שיכבדו וירבצו לפניו.

האם מלשון והרמב"ן הטור ניתן להסיק כי הביקור אצל החולה הוא תנאי לבקשת הרחמים ולקיום המצווה? נפקא מינה לגבי המבקש רחמים על החולה בלי שבא לבקרו, או כשביקר אצל החולה כשישן או כשביקר אצל חולה מחוסר הכרה ("צמח").⁸⁸ אם ננקוט בפרשנות דווקנית, הרי שלדעת הטור יש לבקר את החולה ורק אז לבקש עליו רחמים. בדרך זו תושגנה שתי המטרות: הן סיוע לחולה ככל שיידרש ("מתוך שרואהו") והן בקשת הרחמים ("שמתוך כך (שמבקר) יבקש עליו רחמים"). אין הדבר כן לשיטת הרמב"ן. שכן, בתחילה אומנם כתב שיש לבקר את החולה "כדי שיכבדו וירבצו לפניו ויעשו לו צרכים הצריכים לחוליו" ו"כדי שיכוון דעתו לרחמים ויבקש עליו". היינו, הביקור אצל החולה הוא תנאי מוקדם (אמצעי) להשגת המטרה העיקרית שהיא בקשת הרחמים. אולם, בהמשך כתב שהמבקר צריך להודיע צערו של החולה לרבים כדי שיתפללו עליו, והלא הרבים אינם מבקרים את החולה. הווה אומר, הביקור איננו תנאי לבקשת התפילה שהרי ניתן להתפלל לרפואת החולה גם בלא לבקרו. דומה, כי הדרך הנכונה בהבנת גישת הרמב"ן היא המשלבת בין שתי הפרשנויות. היינו, כאשר ניתן לבקר את החולה – עדיף לבקרו ואז לבקש רחמים. כאשר לא ניתן לבקר את החולה – בין בשל חומרת מחלתו ובין בשל סירובו של החולה – ניתן לבקש עליו רחמים גם בלא לבקר אותו אישית.⁸⁹

⁸⁵ טור שולחן ערוך, יורה דעה, סימן של"ה.

⁸⁶ פירוש הרא"ש, נדרים מ, א, ד"ה: "אינו מבקש".

⁸⁷ טור שולחן ערוך, יורה דעה, סימן של"ה.

⁸⁸ הרב יצחק זילברשטיין, **שיעורי תורה לרופאים**, חלק א, תשע"ב, סימן י"א. ראו להלן הדיון בסעיף 4.4.

⁸⁹ טור, יורה דעה, סימן של"ה. וכך אמנם יש לנהוג לגבי ביקור חולה המאושפז בבית חולים. בהנחה, הנכונה כשלעצמה, שבמחלקות כמו טיפול נמרץ, שהטיפול בחולה נעשה על ידי הצוות הרפואי המיומן, מצוות ביקור חולים תהיה בתפילה על החולה גם בלי לראותו. (שולחן ערוך, יורה דעה, סימן של"ו, סעיף י בהגהה).

בשולחן ערוך נפסק:⁹⁰

מצווה לבקר חולים ... אפילו הגדול ילך לבקר הקטן, ואפילו כמה פעמים ביום, ואפילו בן גילו. וכל המוסיף הרי זה משובח, ובלבד שלא יטריח לו.

מטרת הביקור היא בין השאר לבקש רחמים על החולה, לכן יש לבקר בשעות שיש לבקש עליו רחמים (לא בשלוש השעות הראשונות של היום ולא באחרונות⁹¹) והרמ"א הוסיף בעקבות הרמב"ן ש"כל שביקר (החולה) ולא ביקש עליו רחמים - לא קיים המצווה".⁹²

עם זאת, אפשר שעדיפה תפילת חכם על תפילת המבקר או החולה עצמו כמאמרו של ר' פנחס בר חמא: "כל שיש לו חולה בתוך ביתו, ילך אצל החכם ויבקש עליו רחמים".⁹³ וכך פסק להלכה הרמ"א: "יש אומרים, שמי שיש לו חולה בביתו, ילך אצל חכם שבעיר שיבקש עליו רחמים".⁹⁴

העולה במקובץ מהדברים הוא שיש מצווה לבקר חולים, מצווה התופסת מקום חשוב במדרג החסד ההלכתי. את עקרונות המצווה ניתן לסווג לפי שתי קטגוריות עיקריות: הקטגוריה האחת, סיווג על פי תכליתה: האחת, לבקר את החולה, לעודדו שאין הוא נשכח ונזנח במצוקתו ולמלא את צרכיו ככול שיידרש. התכלית האחרת היא להתפלל עליו ולבקש רחמים שיחלים. הקטגוריה האחרת היא לסווג את המצווה על פי רכיביה והיחס ביניהם: הרכיב האחד, הביקור כשלעצמו, קרי ההליכה אל החולה. הביקור האישי הוא עיקר המצווה בהיותו תנאי למימוש שאר רכיביה, היינו עידוד החולה והסיוע החומרי והרוחני גם יחד. הרכיב השני הוא הסיוע לחולה. לפי זה ההליכה אינה אלא הרכיב המאפשר את הסיוע ככול שנדרש (הכשר המצווה). הרכיב השלישי הוא בקשת הרחמים שהיא עיקר המצווה והסיוע לחולה היא תוצר המצווה.

⁹⁰ שולחן ערוך, יורה דעה, סימן של"ה, סעיפים א ב.

⁹¹ שם, סעיף ד.

⁹² שם, בהגה.

⁹³ בבא בתרא, קט"ז, א.

⁹⁴ בהקשר זה יוער כי הרמב"ם השמיט דין זה, ואולי מטעם זה פסק הרמ"א בשם "יש אומרים". עוד יושם לב לשינויי הנוסח על מי ועל מה יש לבקש מהחכם להתפלל. כך לדוגמא בעין יעקב מושא התפילה הוא "כל מי שיש לו צער או חולה". זה הנוסח שהיה גם לפני המאירי שכתב: "ומי שיש לו צער או חולה בתוך ביתו או אחד ממיני הצרות, ילך אצל החכם וילמוד הימנו דרכי התפילות ויבקש רחמים" (בית הבחירה, בבא בתרא, שם, ד"ה: "לעולם יהא לבו"). הנימוקי יוסף (בבא בתרא, שם, ד"ה: "אמר ר' פנחס") מעיד על קיומו מנהג רווח "בצרפת שכל מי שיש לו חולה בתוך ביתו מבקש פני הרב התופס ישיבה שיברך אותו". כלומר, ברכת הרב שקולה כנגד בקשת הרחמים. ראו עוד שו"ת אגרות משה, יורה דעה חלק ד סימן נ"א.

א.4 מן הכלל אל הפרט: את מי לבקר?

משעמדנו על מהותה של מצוות ביקור חולים, עקרונותיה, גדריה ויסודותיה, נבוא לדון ובקצירת האומר ביישום המצווה. אומנם, מצווה לבקר את החולה, אך לא כול חולה ולא בכול תנאי. יחסיותה של המצווה מוסברת בעובדה שקיומה איננו תלוי רק במבקר. הביקור מותנה בחומרת המחלה,⁹⁵ מוגבל לשעות מסוימות ביום,⁹⁶ בקרבה משפחתית,⁹⁷ תלוי ברצון החולה,⁹⁸ וכן במגדר (החולה או המבקר).⁹⁹ לשון אחרת, קיום המצווה מותנה במכלול גורמים המעוררים את השאלה אם כדי לקיים את המצווה יש למלא אחר כול רכיביה, או שאפשר לצאת ידי חובה בקיומם של חלק מרכיביה. כך לדוגמה, ההלכה היא שאין לבקר חולה במחלת מעיים קשה בשל הבושה שחש החולה מניוולו וסבלו הכרוכים במחלה. כיוצא בזה חולים שהדיבור מכביד עליהם (חולי העין והראש),¹⁰⁰ כדי שלא להביך את החולה ויצא שכר הביקור בהפסדו.¹⁰¹ אין מניעה לבקש עליו רחמים. האם מקיים אדם מצוות ביקור חולים בלי לבקרם באופן אישי? האם ההתעניינות בטלפון מספקת כדי לצאת ידי חובה? באילו מצבים יש לבקר חולה ובאילו מקרים ייפטר אדם מלבקר את החולה? ואכן, שאלות אלה עלו על שולחנם של חכמי ההלכה ולתשובותיהם נתייחס להלן.

א.4.1 האם לבקר שונא שחלה?

בתלמוד מסופר כי כשחלה רבא, ביקש שביום הראשון לא יגלו את דבר מחלתו לאיש "דלא ליתרע מזליה" (שלא יורע מזלן).¹⁰² רבא חשש "שמא בבקשה מועטת שיבקש שונאו רעתו יתווסף חוליו".¹⁰³ בקשה זו איננה נטולת הגיון. שכן, בני אדם, ויהיו חזקים ובעלי יכולת שליטה עצמית ככל שיהיו, אינם נטולי רגשות. ההלכה מכירה במורכבות נפש האדם הפועל לעתים על פי שיקולים המוכתבים על ידי הרגש יותר מאשר על ידי השכל. אחד המצבים העלול ליצור מתח בין הרגש (השנאה) לשכל (קיום המצווה) הוא ביקור חולה יריב או שונא שחלה?

⁹⁵ **טור**, יורה דעה, סימן של"ה; **שולחן ערוך**, יורה דעה, סימן של"ה, סעיף ח.

⁹⁶ **שולחן ערוך**, שם, סעיף ד.

⁹⁷ שם, סעיף א.

⁹⁸ **רמב"ם**, אבל י"ד, ד; **שולחן ערוך**, שם, סעיף ב. ראו לעיל ה"ש 81.

⁹⁹ **טור**, יורה דעה, סימן של"ה. **שולחן ערוך**, שם, סעיף י.

¹⁰⁰ **רמב"ם**, אבל י"ד, ה; **טור**, יורה דעה, סימן של"ה. **שולחן ערוך**, יורה דעה, סימן של"ה,

סעיף י. מקור דבריו בסוטה י"ד, א, ד"ה: "אמר רבי חמא בר חנינא".

¹⁰¹ **ערוך השולחן**, יורה דעה, סימן של"ה, סעיף ד.

¹⁰² נדרים מ, א.

¹⁰³ **פירוש הרא"ש**, נדרים מ, א, ד"ה: "דלא ליתרע".

בשאלה אם להיכנע לרגש או להעדיף את השכל נחלקו מהרי"ל (ר' יעקב בן משה מוולין הנחשב למבסס ההלכה האשכנזית עד ימינו) והרמ"א. בבסיס המחלוקת הגורם הפסיכולוגי: האם ישמח אדם לאידו של שונאו שחלה? או שמא יתגבר על הרגש כאשר שונאו במצוקה?

המהרי"ל שנשאל בעניין זה דוחה את טענת השואל שאין לבקר שונא (שמותר לשונא) שחלה, "אדרבה מצווה טפי (יותר) לבקרו מאינש אחרני (=מאינש אחר) כדמוכח באלו מציאות דאפילו טעינת שונא קודם לפריקת אוהב". ומכיוון ש"ישראל אינם חשודים שישמחו לחולי חבריהם, אף על פי ששונאו (וכן) אין שמחים למיתתו",¹⁰⁴ יש לבקר גם שונא שחלה.

הרמ"א, המצטט את תשובתו של המהרי"ל, כותב כי אינה נראית לו וסבור כי טבעם של בני האדם – ואפילו מבלי שהם מודעים לכך – לשמוח בצרת השונא. אשר על כן "לא יבקר חולה, ולא ינחם האבל שהוא שונאו, שלא יחשוב ששמח לאידו, ואינו לו אלא צער".¹⁰⁵

הב"ח מסכים לדעת הרמ"א ופוסק שללוות את השונא למנוחת עולמים מותר כיוון שאין לחשוש שישמח לאידו "באשר הוא סוף כל האדם, אבל לנחם אבל או לבקר חולה שהוא שונאו יש לחוש לכך".¹⁰⁶ הש"ך המצטט את דבריו, סבור שאין לסמוך על חזקה כללית שכול אדם שמח לאידו של שונאו שחלה, אלא יש לדון ולהחליט בכול מקרה לגופו: "הכול לפי מה שהוא השנאה ולפי מה שהם השונאים".¹⁰⁷ הרב וולדינברג מצדד בגישתו של הש"ך ובהסתמך על תשובה של מהר"י עייאש פוסק שמן הדין מותר לשונא לבקר את החולה:¹⁰⁸

דמטעם אחר ראוי שהשונא ילך לבקר שונאו, דאם המבקר נעלב הרי על ידי הביקור יהיה שלום ביניהם ואפשר שהחולה יבקש מחילה ממנו שהרי רואה שאף שנעלב הוסיף להכניע עצמו לבוא לבקרו ולבקש רחמים, ואף אם החולה היה נעלב מ"מ הביקור הזה הוי כבקשת מחילה ולפי הרוב יבוא לידי הבאת שלום ומצווה גוררת מצווה.

¹⁰⁴ שו"ת מהרי"ל, סימן קצ"ז. המהרי"ל דוחה את ההבחנה שמציע השואל, בין שונא שמותר לשונא (לאחר שעבר עבירה) לשונא בשל סכסוך. תשובתו היא ברמה העקרונית שיהודי אינו חשוד לשמוח במחלת חברו.

¹⁰⁵ שולחן ערוך, יורה דעה, סימן של"ה, בהגהה. דעתו החולקת של הרמ"א על המהרי"ל איננה מובנת מאליה. ראו שו"ת ציץ אליעזר, רמת רחל, סימן ט, אות ב.

¹⁰⁶ ב"ח, יורה דעה, סימן של"ה, אות ז.

¹⁰⁷ ש"ך, יורה דעה, סימן של"ה, ס"ק ב; ראו עוד ב"ח, יורה דעה, סימן של"ה, אות ז.

¹⁰⁸ שו"ת ציץ אליעזר, חלק ה, רמת רחל, סימן ט, אות ו.

ומוסיף בעל ערוך השולחן ש"אם השונא שולח לו מקודם שרוצה לבקר או לנחמו והוא נותן לו רשות - מותר, ואדרבא מצד זה נעשה שלום ביניהם ולכן יש שכתבו שעכשיו נוהגין שהולך השונא דמביא לידי שלום".¹⁰⁹

נראה אפוא כי מצוות ביקור חולים משתרעת גם על ביקור אצל שונא שחלה וְלֹא בשל הערך המוסף שיהיה לביקור עצמו, היינו השכנת שלום בין השונאים.

א. 2.4 ביקור חולים על רקע מגדרי

מן המפורסמות הקפדתה של ההלכה על דיני הצניעות. הקפדה זו המשתרעת על תחומי ההלכה השונים מעוררת את השאלה על מקומה של מצוות ביקור חולים בהקשר המגדרי. לשון אחרת, האם חלה מצוות ביקור חולים גם על ביקור חולה על ידי איש וחולה על ידי אישה?

מעיון בספרות ההלכה מסתמנות שתי גישות עקרוניות נוגדות בסוגית ביקור החולים המגדרי: הגישה האחת המתירה עקרונית את הביקור והאחרת האוסרת את הביקור. בין הפוסקים המתירים את הביקור ניתן להבחין בין היתר גורף (לרבות סיוע פיזי לחולה), לבין ביקור המותנה בהימנעות מייחוד לביקור המותר רק לביצוע צרכי החולה.

ר' אהרון וואלקין "אינו יודע כשלעצמו מה מקום ספק יש בזה". לדעתו, "לא רק לבקר בכדי לידע מה החולה צריך, אלא אפילו לשמשו, להקימו ולהשכיבו נמי צריך", והוא הדין לאישה "רשאי אף להקימה ולהשכיבה", למעט חולה במחלת המעיים. כיוון שמטרת הביקור הינה לעשות לחולה כל מה שצריך, הרי לא רק שאין בזה איסור, אלא "להיפך, דמצווה וגם חיוב איכא (=יש) לבקר גם איש לאישה, וכל שכן בלא שימוש כלל, כי אם לבקרה ולראות מצבה שמתוך כך יתעורר לבקש רחמים עליה".¹¹⁰

ר' יחיאל מיכל עפשטיין הפוסק בדומה לר"א וואלקין כי אין מניעה הלכתית לקיום הביקור בתנאי שלא יימצאו המבקר והחולה לבדם בחדר: ש"מבקר איש לאישה ואישה לאיש ובלבד שלא יתייחדו הם לבדם".¹¹¹ כאשר אין חשש לייחוד, ואין מדובר בחולי מעיים, לא רק שאין מניעה לבקר, אלא שמבקרים זה את זה ולהיפך. זו למעשה גישתו של ר' שלמה זלמן אויערבך שאין ההיתר אלא לקרובי משפחה שמותר להתייחד איתם, שהביקור מותר רק להתפלל על החולה או לסייע ככל שההלכה מתירה בלא להרבות שיח.¹¹²

¹⁰⁹ ערוך השולחן, יורה דעה, סימן של"ה, סעיף ו.

¹¹⁰ שו"ת זקן אהרון, חלק ב, סימן ע"ו.

¹¹¹ ערוך השולחן, שם, סעיף י"א. עם זאת, מוסיף הר"י עפשטיין כי "אישה משמשת את האיש אבל שלא בחולי מעיים יכול האיש להקימה ולהשכיבה וכיוצא בזה יכול לשמשה".

¹¹² נשמת אברהם, חלק יורה דעה, סימן של"ו, אות ד בשם הרש"ז אויערבך.

הר"י ברייש פוסק "דבשאר חולי (חוץ מחולי מעיים) מותר לשמש אותה בכיבוד וריבוץ לפניה שזה חלק גדול מהמצווה, ולראות מה היא צריכה ולבקש עלי' רחמים".¹¹³ לעומת זאת, ר' אליעזר יהודה וולדנברג, חולק ופוסק שאין מדובר בחיוב מצות הביקור, אלא בדין היתר שימוש איש לאישה חולה או להיפך, "ובכגון שרוצים להתנדב בכך או בכגון שרוצה לשכור איש או אישה לכך, ובזה החילוק בין חולה לחולה במחלת מעיים". אולם מכאן, אין כול הוכחה שהיא שיהא גם מצווה בכך שהאיש יבקר את האישה או להיפך.¹¹⁴ ומכאן, ש"אין חיוב לאישה לעשות בקור חולים לאיש ואדרבא תמנע אם לא בקרובותיה לאותן דהותר להתייחד עימהן וכן האיש לאישה על זה הדרך.¹¹⁵

א.3.4 ביקור חולה שחלה במחלה מדבקת

כבר נתבאר שמשמעות ההיגד שהמבקר אצל החולה מקל עליו בנטילת אחד חלקי שישים ממחלתו, איננה הידבקות המבקר במחלה, אלא הפחתת צערו של החולה בשל המחלה. בכך אין חידוש שהרי ההלכה אוסרת על אדם לסכן את חייו כדי לקיים מצווה (ביקור חולים). אם כך, האם וכיצד ניתן לקיים מצוות ביקור אצל חולה שחלה במחלה מדבקת? בעל שדי חמד מבחין לעניין ביקור חולים בין סתם חולי לחולי המגפה. הוא מביא שתי דעות חולקות: הדעה האחת היא של בעל כנסת הגדולה (ר' חיים בנבנשת, מגדולי הפוסקים בסלוניקי וקושטא במאה השבע עשרה) שסבר שיש לבקר חולה שמחלתו מדבקת, למעט ביקורו של חולה צרעת (מחלת הראתן). הדעה החולקת היא של הרב בעל שולחן גבוה (ר' יוסף מולכו, אף הוא מגדולי פוסקי סלוניקי שחי במאה השמונה עשרה) שסבר שאין לבקר כלל חולה במחלה מדבקת כיוון שאסור לאדם להכניס עצמו בסכנת נפשות. בעל שדי חמד עצמו איננו מכריע ביניהם ש"קשה להכריע לשום צד".¹¹⁶ הרמ"א שקדם להם יוצא חוצץ כנגד הסוברים שאין לבקר חולה במחלה מדבקת. שכן, אם ייפטר מביקור חולה במחלה מדבקת בטלה למעשה מצוות ביקור חולים. ואלו דבריו.¹¹⁷

כי מה שאומר שהוא חולי הבל מתדבק כולו ומי שלבו נוקפו אומר כן כי השם יתעלה הוא המוחל והרופא. ואם היה כדברי המשכיר בטל כל דיני ביקור חולים כי לא מצינו בשום מקום שחלקו בין חולי מתדבק לשאינו מתדבק חוץ מלעניין בעל ראתן דאסרו לישיב בצילו.

¹¹³ שו"ת חלקת יעקב יורה דעה, סימן רכ"ג.

¹¹⁴ שו"ת ציץ אליעזר, רמת רחל, סימן ט"ז, אותיות א – ג.

¹¹⁵ שם, אות ה.

¹¹⁶ שדי חמד לעיל ה"ש 30.

¹¹⁷ שו"ת הרמ"א, סימן כ; שו"ת ציץ אליעזר, חלק ט, סימן י"ז, פרק ה; שו"ת שבט הלוי, חלק ח, סימן רנ"א אות ה.

עם זאת, מדגיש הרמ"א כי דבריו מתייחסים לחולה היחיד ובתנאי שאין מגפה בעיר. שאם לא כן, "יש לברוח מן העיר כשדַּבְּרָר בעיר, ויש לצאת מן העיר בתחילת הדבר ולא בסופו, וכול אלו הדברים הם משום סכנה ושומר נפשו ירחק מהם, ואסור לסמוך אנס או לסכן נפשו וכול כיוצא בו".¹¹⁸

הפתרון ההלכתי במקרה כזה הוא לקיים את הביקור שלא בפני החולה, אלא "נכנסין בבית החיצון ושואלין ודורשים בו אם צריכים לכבד ולרביץ לפניו וכיוצא בו ושומעין צערו ומבקשין עליו רחמים".¹¹⁹ כלומר, ניתן לקיים מצות ביקור גם אם לא התמלאו כול שלושה רכיביה.¹²⁰

א.4.4 ביקור חולה השקוע בתרדמת

האם יש לבקר חולה השקוע בתרדמת עמוקה (צמח) שאינו מתקשר עם סביבתו? בהתחשב במטרות המצווה וברכיביה נראה כי התשובה חיובית. אומנם, לא ניתן לעודד את החולה כיון שלא ניתן לתקשר עמו, ומילוי צרכיו החומריים של החולה בתרדמת מתמלאים על ידי צוות המוסד שבו הוא מאושפז או על ידי הסובבים אותו. אף על פי כן, יש מקום לבקר אותו כפי שכותב הרב זילברשטיין:¹²¹

משום דאף דאיכא טעמים למצווה, בכל זאת חיוב עשייתה הוא קבוע, כאילו אין לה טעם, כיון שהטעמים הם רק ביאורים לחיוב המצווה, אך המצווה צריכה להיעשות בלא שום טעם, רק לשם שמים שציוה המצווה, ולכן לא יכול לפטור עצמו מביקור חולים, בטענה שאין החולה צריך לשימושו, ויכול להתפלל בעצמו.

כלומר, יש חשיבות לעצם הביקור (גם למבקר) והמבקר יכול לבקש רחמים על החולה ככול שהדבר נדרש. יתרון נוסף בביקור הוא שהצוות המטפל רואה שאין החולה נעזב ומזנח והסיכוי שיקבל טיפול טוב יותר גדול. ולא זו אף זו, גם אם טעמי המצווה אינם ישימים, אין בכך כדי למנוע את קיומה אף שאין לה טעם.¹²²

¹¹⁸ **שולחן ערוך**, יורה דעה, סימן קט"ז, סעיף ה בהגה בשם המהרי"ל.

¹¹⁹ **טור**, יורה דעה, סימן של"ה. **שולחן ערוך**, יורה דעה, סימן של"ה, סעיף י.

¹²⁰ אם ננקוט בפרשנות מרחיבה כי אז ניתן לומר כי ה"הבית החיצון" שווה ערך לביקור טלפוני.

¹²¹ **חשוקי חמד**, בבא מציעא דף ל עמוד ב, ד"ה: "האם יש מצווה". ראו עוד **תשובות והנהגות**, חלק ב, סימן תע"ח, שכתב: "שאף דנראה שהחולה לא מבין כלל, אפשר דרואה ואין לו כח להגיב".

¹²² הרב יצחק זילברשטיין, **שיעורי תורה לרופאים**, חלק א, סימן י"א.

א. 5.4 ביקור חולה אצל קטין

בדומה לחולה הנתון בתרדמת גם עם החולה הקטין לא תמיד ניתן לתקשר. אף על פי כן, מבהיר ה"חפץ חיים" שאין זו סיבה להימנע מביקורו, "שלא יאמר לא אבקר אלא גדול כמוני", ובהנחה שכוונתו לקטן בגילו הכרונולוגי כלום "אם קטן הוא איננו בכלל ישראלי"¹²³ התשובה לשאלה הרטורית ברורה: יש לבקר גם חולה קטין, גם אם המבקר חושב שאינה לפי כבודו, שאין להבחין לעניין ביקור חולים בין גדול לקטן,¹²⁴ ובכלל זה פג.¹²⁵ ולא בכדי, שכן שלושה רכיבי המצווה מתקיימים גם בביקור אצל החולה הקטין. אם הוא כשיר להבנה הרי שיש לעודדו, ואם בקטני קטינים עסקינן יעודדו את הוריו.¹²⁶ כמו כן, יש לדאוג לצרכי הקטין ככל שאלו אינם מסופקים על ידי הצוות הרפואי או ההורים. דאגה זו כוללת גם חיפוש אפשרויות טיפול נוספות (חוות דעת שנייה) וכמובן בקשת רחמים.

המבקש להוסיף צידוק נוסף לחיוב הביקור אצל החולה הקטין, ימצא שבביקור הוא מכבד את האל, שהרי ה"שכינה שורה למעלה מראשותיו של חולה",¹²⁷ ולכן המבקר חולק כבוד לא רק לחולה עצמו אלא גם לשכינה שמראשותיו.¹²⁸

ב. חלופות למצוות ביקור חולים

ב.1 ביקור חולים בטלפון

לא קשה לדמיין מצב שבו נבצר מאדם לבקר את החולה אישית. יכול שהגורם תלוי במבקר (שוהה מחוץ לעיר או המדינה), במוסד או במקום שבו מצוי החולה או בשל המחלה או הטיפול שעובר החולה. האם יש חלופה לביקור האישי כמו הטלפון? האם יכול אדם לצאת ידי חובת¹²⁹ ביקור חולים באמצעות הטלפון? גדר הספק טמון בכך שבשיחה

¹²³ אהבת חסד, חלק שלישי, פרק ג.

¹²⁴ שולחן ערוך, יורה דעה, סימן של"ה, סעיפים א - ב. ראו עוד שו"ת ציץ אליעזר, רמת רחל, סימן ח, אות א.

¹²⁵ ראו בהרחבה נריה גוטל, "ביקור חולים אצל פגים", אור המזרח ל"ז, חוברות ג - ד), 250 (תשמ"ט).

¹²⁶ על דרך ההיקש מדברי הרמב"ן בתורת האדם "וימצא נחת רוח עם חבריו". ראו בית יוסף, טור, יורה דעה, סימן של"ו.

¹²⁷ שבת י"ב, ב; נדרים מ, א.

¹²⁸ השו"ת האמור לעיל בסיפא של פרק א.1.

¹²⁹ ההיגד "יצא ידי חובה" מתפרש כביצוע חלק מינימאלי מדרישות (או רכיבי) המצווה. כך לדוגמה, אם אדם אכל בסוכה בידועו שיש מצווה לאכול בסוכה, אך לא זכר מהי הסיבה למצוות סוכה (זכר לענני הכבוד) – יצא ידי חובה (משנה ברורה, סימן תרכ"ה, א). ולענייננו, לא "הלך" אל החולה, אך ביקש רחמים עליו. לעומת זאת ההיגד "לא יצא ידי חובה" פירושו שלא קיים את המצווה כלל. ראו למשל דברי רבן גמליאל: "כל שלא אמר

הטלפונית לא מתקיימים כול שלושה רכיבי המצווה שהזכרנו: הביקור אצל החולה (ה"הליכה" אליו), מילוי צרכיו החומריים והרוחניים ובקשת הרחמים עליו. בעניין זה מצינו בספרות ההלכה שלוש גישות. הגישה האחת, המקלה, הרואה בביקור הטלפוני תחליף לביקור האישי ללא פקפוק. הגישה השנייה, דרך הביניים, הרואה בביקור הטלפוני דרך לקיים את המצווה כאשר נבצר מהמבקר לקיימו באופן אישי. הגישה השלישית, המחמירה, היא שאין יוצאים ידי חובת ביקור חולים בטלפון. הגישה הראשונה היא של הר"י הוטנר, הסובר שהביקור הטלפוני יכול להוות חלופה לביקור האישי ללא פקפוק. וכך כתב:¹³⁰

בגוף החקירה, בוודאי שהצדק הוא כהחלטתו של כת"ר כי כול עזרה המוגשת לחולה בתורת חולה נכללת היא במצוות ביקור חולים, ואין העניין תלוי אלא באומדנא של מילי דעלמא אם יש בפעולה הנידונית משום הקלה לחוליו של אדם. ולא עוד, אלא שנראה כי תרגומה של המילה "ביקור" בביטוי "ביקור חולים" איננו "וויזיט" בלעז אלא שתרגומו מלשון בקורת תהיה (ויקרא י"ט, כ), כלומר, העיון במצבו של החולה וכדרך שאמרו גבי קורבנות "טעון ביקור". ובמובן זה של ביקור חולים אין שום הבדל יסודי בין שיחה טלפונית או התעסקות באופן אחר, כי הכול כלול בחובת העיון לשם עזרה במצבו של החולה, כול זה ברור בלי שום פקפוק".

כלומר, ניתן לצאת ידי חובת המצווה גם בטלפון. ההיגיון העומד ביסוד הדברים הוא שרכיבי המצווה אינם מצטברים ולכן אם קיים המבקר אחד מהם והקל בכך על החולה, ייחשב הדבר כאילו קיים את המצווה בשלמותה. לחילופין, אפשר שהחולה מטופל כראוי (או על ידי בני משפחתו או בבית חולים) ואין צורך בסיוע פיזי, לכן די בדרישה בשלום החולה או בבקשת הרחמים שלא בפניו.

הגישה השנייה היא דעת הרוב שהביקור באמצעות הטלפון הוא חלופה לביקור האישי במקרה שלא ניתן לקיים את הביקור האישי.¹³¹ הר"י ברייש נשאל "אם יוצאין ידי חובת מצוות ביקור חולים בדיבור עם החולה ע"י טלפון, במכתב או ע"י שליח?" בתשובה כתב כי:¹³²

נראה ברור דעיקר מצווה אין יוצאין רק כשהולכין לבקר החולה בפניו ... דמצווה ביקור חולים רק כשנכנס להחולה ונוטל אחד משישים ובכך גילו ... וכל זה לא שייך רק כשנכנס להחולה, ולא על ידי תלפון או כתב ושלא בפניו.

שלושה דברים אלו בפסח, לא יצא ידי חובתו; ואלו הן: פסח, מצה, ומרורים" (משנה, פסחים י, ה).

¹³⁰ פחד יצחק (אגרות וכתבים), סימן ל"ג.

¹³¹ בכפוף לסיבה המונעת את הביקור האישי, אם זה המבקר (שאינו יכול להגיע לחולה) או לבקשת החולה (שהביקור מהווה טורח עליו).

¹³² שו"ת חלקת יעקב, יורה דעה, סימן קפ"ח.

הטעם לכך שבקשת הרחמים מועילה יותר בפני החולה שהשכינה מראשותיו. אולם, כאשר הביקור הוא לטורח על החולה, ניתן לבקש עליו רחמים גם שלא בפניו לאחר בירור מצבו בטלפון. הווה אומר, שברמה העקרונית אין הביקור הטלפוני יכול להוות תחליף לביקור, למעט במקרה שלא ניתן לקיים את הביקור משום שיש בו טורח לחולה.¹³³ כיוצא בזה דעתו של הר"י וייס שהתבקש על ידי האדמו"ר מציעשינוב להתייחס לקונטרס שכתב בענייני ביקור חולים ולשאלה אם יוצאים ידי ביקור חולים בדיבור עם החולה בטלפון. בתשובתו הוא קובע את העיקרון:¹³⁴

הנה למעשה, הברור כדברי כה"ג, דאף דקיום המצוה בשלימות לא הוי רק בהליכתו לבקרו בפועל, דאז שייכים כל העניינים הנאמרים במצות ביקור חולים, שאיתא בש"ס ופוסקים (עין טוש"ע יו"ד סימן של"ה), מכל מקום באם אי אפשר לקיים כולם (המעשים הכלולים במצווה), מקיים גם כן המצווה בכל פרט ופרט, ויש הרבה עניינים, שאפשר לעשות לטובת החולה על ידי דיבורו עמו ועם בני ביתו על ידי הטלפון (טלפון).

כלומר, אין ספק שהדבר הטוב ביותר והנכון ביותר לבקר את החולה אישית, שאז יתקיימו כול פריטי המצווה. ברם, כשלא ניתן לקיים את המצווה בשלמותה, עדיף לקיים חלק מיסודות המצווה (ללא הביקור האישי) מאשר לא לקיימה כלל. עוד יושם לב, כי אין המשיב מתייחס לסיבה המונעת את הביקור האישי, בין שהגורם במבקר ובין בחולה. ר' משה פיינשטיין שנדרש אף הוא לשאלה אם ניתן לבקר חולה באמצעות הטלפון, מבחין בין קיום המצווה לבין יציאה ידי חובת המצווה:¹³⁵

ובדבר ביקור חולים על ידי שאלה בטלפון שכתב כתר"ה, שאף שכל העניינים שחשבו הטור והב"י ביו"ד סי' של"ה בשם הרמב"ן אינו מקיים, מ"מ יוצא ידי המצווה של בק"ח משום דגם בעשה אחת מכל אלה נמי יצא ידי חובתו. הנה פשוט לענ"ד שאף שמקיים מצווה דביקור חולים, אבל אינו שייך לומר שיצא ידי חובה כיון שחסר בביקור זה עניינים האחרים שיש בביקור חולים. ורק יצא מזה שאם אי אפשר לו לקיים בהליכה לשם לא נפטר לגמרי אלא צריך לבקרו במה שאפשר לו לכל הפחות עניין אחד או שנים שהוא גם ע"י הטלפון...".

מוסיף הר"מ ומסביר כי במפגש האישי "מתרגש המבקר יותר ומבקש ביותר תחנונים וכדכתב גם כתר"ה וגם אולי מתקבלת שם התפלה ביותר משום דהשכינה מצויה שם עם

¹³³ מכאן, שלשיטתו, אדם יוצא ידי חובת ביקור חולים רק בביקור האישי המאפשר בדרך היותר טובה למלא את רכיבי המצווה.

¹³⁴ שו"ת מנחת יצחק, חלק ב, סימן פ"ד.

¹³⁵ שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק א, סימן רכ"ג.

החולה".¹³⁶ יתרה מזו, אם יתקבל טיעונו של השואל כי עיקרה של מצות ביקור חולים היא התפילה אותה אפשר לקיים לאחר ביקור טלפוני, כי אז "למה צריך בכלל לילך לשם", די לבקש מאחרים להתפלל עבור החולה. נמצא, כי, ככלל כדי לקיים את המצווה יש למלא אחר כול רכיביה. רק אם נבצר מהמבקר להגיע לחולה אישית, יכול הטלפון להוות תחליף כדי לצאת ידי חובת ביקור חולים.

הרב עובדיה יוסף סבור אף הוא ש"יש) עניין הליכה במצות ביקור חולים, כי על ידי הליכתו אצל החולה, עומד מקרוב על צרכי החולה להושיט לו כל עזרה אפשרית, אם חסר לו דבר ממאכל או משקה או תרופות, או בעצה נכונה ונבונה".¹³⁷ אולם כיום ניתן לעמוד על צורכי החולה גם ללא ביקורו. לכן, אם יכול ללכת לבקר החולה בעצמו - אינו יוצא ידי חובת המצווה בשלמותה על ידי הטלפון או על ידי מכתב. ורק אם אינו יכול לבקר החולה בעצמו, מוטב לטלפן או לשלוח אליו מכתב לחזקו ולעודדו בדברים.

לאפשרות לקיים מצוות ביקור חולים בטלפון אצל חולה שאיננו נזקק לסיוע מסכים גם הרב ולדינברג הכותב:¹³⁸

יש עניין של יציאה ידי המצווה גם ע"י שאילה בשלומו אצל מיודעיו ומקורביו שפוגשם בשוק, או דרך הטלפון ... גם ע"י התעניינות ושאילה בשלומו בשוק, ואפשרות הדבר שבאופן זה של שאילה בשלום בשוק או ע"י התליפון/הטלפון/ יצא השואל כמעט מצות הבקור"ח = הבקור חולים = בקשר לכל צדדי תועלתה, והיינו היכא שהחולה מושכב בבי"ח, שכפי שכבר כתבנו לעיל סימן ג' אין יותר שאלה על התעניינות בצרכיו, ונשאר רק התועליות של גרימת נחת רוח, ושל בקשת רחמים, ולזה אפשר לצאת פחות או יותר גם ע"י השאילה בשלומו הנ"ל, דע"י שמקורביו של החולה ימסרו לחולה השאילת שלום.

בגישה השלישית אוהז ר' אשר וייס הסובר שאין לצאת ידי חובת ביקור חולים בטלפון כיון שאין תחליף לביקור האישי:¹³⁹

נראה פשוט שבדאי אין מקיים מצווה זו בטלפון, דגם אם שייך לחזק רוחו על ידי שיחת טלפון, הרי אמרו שצריך לבקר את החולה, ואפשר לקיים מצווה זו רק על ידי ביקור ממש, ולא על ידי שיחה מרחוק. וצריך לקיים מצות התורה ותקנות חז"ל ... ולדידי פשיטא שאין לשבש ולנות את עיקר צורת המעשה שתיקנו חז"ל משום העניין הפנימי שיש בה".

במה דברים אמורים? בטלפון הנייח. אולם מה יהא הדין בטלפונים הניידים המצוידים בוידאו או בתוכנת הסקייפ המאפשרים למשוחחים לראות זה את זה? האם העובדה

136 שם.

137 שו"ת יחווה דעת חלק ג סימן פג.

138 שו"ת ציץ אליעזר חלק ה - רמת רחל סימן ח.

139 הרב אשר וייס, מנחת אשר, בראשית, פרשת וירא, סימן כ.

שהמבקר והחולה רואים זה את זה שקולה כנגד הביקור האישי? או שמא אין תחליף לביקור האישי אצל החולה גם כשהטכנולוגיה מאפשרת לראות ולשוחח זה עם זה? היחיד שהתייחס לאפשרות הזו (בתקופתו התיאורטית) היה הר"י וייס שכתב:¹⁴⁰

שאם יתפתח הטעליווישען לשימוש יחידים כמו הטעליפון כהיום ויהיה יכולת לראות החולה ולספר עמו, כדבר איש אל רעהו פנים בפנים, בודאי אין צריכים שיראה כל דבר על שיערו האמיתי... דבפעם הראשונה, בודאי צריכים לבקר בעצמו את החולה, שלא על ידי תליפון, /טלפון/ דבדיבור ע"י התליפון, /הטלפון/ הוא ממשש באפילה ולפעמים דיבורו עוד עליו למעמסה, ורק אחרי שראהו פא"פ (=פנים אל פנים) ובקי במצב החולה, אז כלפי מה שאמרו רז"ל אפילו מאה פעמים ביום, אז בכל פעם שחוקר ע"י תליפון /טלפון/ להתוודע מצב החולה, מקיים בזה מצוות ביקור חולים.

כלומר, בעיקרון אין תחליף לביקור האישי. ברם, לאחר הביקור הראשון ועמידה על מצבו של החולה, יכול אדם לדאוג לצורכי החולה גם טלפונית ולקיים בכך מצוות ביקור חולים. כלומר, הטלפון הנייד – ובעצם כול מכשיר שבאמצעותו ניתן לשוחח ולראות זה את זה - יכול לשמש תחליף לביקורים החוזרים (אפילו מאה פעמים ביום).

ב.2 ביקור חולים במכתב או באמצעות שליח

חלופה נוספת למצוות ביקור חולים שנידונה בספרות ההלכה היא קיום המצווה על ידי שליח. הקושי בקיום המצווה בדרך זו טמון בכך שהשליח עצמו חייב בה, ואם כן, כיצד יוכל לבקר את החולה בשליחות משלחו שעה שהוא עצמו חייב במצווה, הרי לעניין זה אין הוא יכול לשמש כידו הארוכה?

הר"מ פיינשטיין פסק כי ניתן לקיים מצוות ביקור חולים באמצעות שליח, אף שהר"מ פיינשטיין צמצם את ההיתר רק על ידי שליח שכיר יום עני:¹⁴¹

דהנה פשוט שגם זה הוא קיום מצווה, דהשליח והשכר שנתן לו הוא רק שכר בטלה שאחרי שהוא בטל הוא מחויב בהמצווה, והוא כמו פועל בטל דהשבת אבדה וכשכר בטלה דדיין. אך גם הוא יקיים מצוה ע"ז (על ידי זה) שהוציא ממנו לטובת החולה שהוא ג"כ (גם כן) פרט ממצוות בק"ח (ביקור חולים) דעשיית צרכיו אבל ההליכה לשם והעשייה גופה הוא מעשה מצווה דשליח גופיה".

שני המשיבים נשאלו לדעתם על המסקנה המתבקש מהעובדה שישעיהו הנביא בא לבקר את המלך חזקיהו בחוליו ולא הסתפק בביקור שיעשה על ידי שליח שיתעניין במצבו

¹⁴⁰ שו"ת מנחת יצחק, חלק ב, סימן פ"ד.

¹⁴¹ שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק א, סימן רכ"ג.

ויתפלל עליו.¹⁴² מכאן ראייה, שלא ניתן לקיים מצוות ביקור חולים באמצעות שליח. כאמור, הר"מ פיינשטיין איננו מקבל את הנחת השואל ופוסק שניתן במקרים מסוימים לקיים את המצווה גם על ידי שליח.¹⁴³

כיוצא בזה דעתו של הר"י וולדינברג.¹⁴⁴ לדעתו, אין מפירושו המהרש"א שאי אפשר לקיים מצוות ביקור חולים על ידי שליח, משום שישעיה הנביא בא לחזקיה המלך שחלה לבשר לו שימות.¹⁴⁵ ואכן, מובא בתלמוד מאמרו של רבי יוחנן שמטרת ביקורו של ישעיהו אצל המלך שחלה (ונגזר דינו למיתה) הייתה להושיב ישיבה על פתחו.¹⁴⁶ כלומר, ביקורו האישי של הנביא היה למטרה ממוקדת שלא ניתן היה לעשותה באמצעות שליח, להושיב ישיבה וללמוד על פתח ביתו של המלך כדי למנוע ממלאך המוות להגיע אליו כול עוד עוסקים בתורה בפתח ביתו. הוזה אומר, ניתן לקיים מצוות ביקור חולים ע"י שליח.

סוף דבר

החובה לביקר חולים היא בראש ובראשונה חובה מוסרית, אך כיון שהצו המוסרי הוא חלק בלתי נפרד מההלכה, הרי שמוטלת על כל אדם חובה דתית (מצווה) לביקר את החולה ולסייע בידו ככל שיידרש. לביקור החולה יש ערך חברתי – פסיכולוגי העשוי לקדם את החלמתו ולתת לו את ההרגשה שאין הוא נזנה בעת מצוקתו. לא בכדי נחשבת מצוות ביקור חולים למצווה גדולה וחשובה שהיא ממידותיו של הקב"ה¹⁴⁷ ובכלל גמילות חסדים.¹⁴⁸ אומנם נחלקו הדעות באשר למקורה של המצווה, אך מסתבר לפרש שהיא מדאורייתא, פרשנות הרמונית מובילה למסקנה שהמבקר את החולה מקיים בביקור הן את הפן הדתי של המצווה (בין אדם למקום) והן את הפן החברתי (בין אדם לחברו).

¹⁴² מלכים ב, כ, א. ברכות י, א. וכך מסופר בעניין זה: אמר רבב"ח אמר ר' יוחנן: מלמד שחלה חזקיה והלך ישעיהו והושיב ישיבה על פתחו (רש"י: "לעסוק בתורה על פתחו שלא יהא רשות למלאך המוות ליכנס שם")

¹⁴³ בתשובתו דוחה הר"מ פיינשטיין את הנחת השואל משני טעמים: הטעם האחד, שישעיה היה סבור שלא תועיל תפלה עבורו כמפורש שם מחמת שכבר נגזרה גזרה (=על המלך) ובהכרח היה הביקור חולים שלו בשביל עניינים האחרים. היינו "לעשות איזה דבר ולהיות בצוותא שלו לנחת רוח שזה לא היה שייך ע"י שליח שצוותא דישעיה עדיף משל השליח". הטעם השני, שאילו שלח ישעיהו שליח לביקר את המלך היה בכך פגיעה בכבוד המלך.

¹⁴⁴ שו"ת ציץ אליעזר, חלק י"ז, סימן ו.

¹⁴⁵ וכך מסביר המהרש"א: כ"שחלה חזקיהו למות, כתיב: ויבא אליו ישעיה וגו', דהיינו לביקר, דאי להודיעו שימות כמ"ש לו: כה אמר ה' צו לביתך כי מת וגו', היה יכול להודיעו כן ע"י שליח כמו שעשה בתחילה" (חידושי אגדות, ברכות י, א, בתוך ד"ה: "ומי יודע").

¹⁴⁶ עירובין כ"ו, א. מסביר רש"י על אתר: "לעסוק בתורה על פתחו שלא יהא רשות למלאך המוות ליכנס שם".

¹⁴⁷ סוטה י"ד, א.

¹⁴⁸ בבא מציעא ל, ב.

למצוות ביקור חולים שלוש מטרות (המשתקפות ברכיביה של המצווה): המטרה האחת, לבקר את החולה בהנחה שלביקור כשלעצמו יש ערך חשוב. המטרה השנייה, לספק את צרכיו החומריים והרוחניים של החולה ולהתעניין בשלומו, בטיפול שהוא מקבל ולעודד אותו. המטרה השלישית, לבקש רחמים על החולה. נחלקו הדעות האם כדי לקיים את המצווה בשלמותה יש למלא את כול שלוש רכיביה. כך לדוגמה, האם ניתן לקיים את המצווה גם אם לא ניתן לבקר אישית את החולה? האם ניתן לקיים את המצווה בשיחה טלפונית בלא לפגוש את החולה פנים אל פנים? לשון אחר, האם ההליכה אל החולה היא תנאי לקיום המצווה או איננה אלא הכשר המצווה? האם יש לבקר חולה גם כאשר צרכיו החומריים והרוחניים מתמלאים על ידי בני משפחתו או על ידי הצוות הרפואי כשהוא מאושפז?

רוב הפוסקים סבורים כי יש לבקר את החולה גם אם אין אפשרות למלא את כל רכיבי המצווה. לכן, יש לבקר גם חולה קטין אף שלא ניתן לתקשר איתו. יתרה מזו, כאשר אין אפשרות – בין בשל מניעה התלויה במבקר ובין בשל טורח לחולה – ניתן ל"בקר" אותו טלפונית. בהקשר זה הגורם הדומיננטי בביקור הוא בקשת הרחמים שאיננה תלויה לא בביקור אישי ולא במילוי צורכי החולה. ואומנם חלק מהפוסקים סברו שאם לא ביקש רחמים לא יצא ידי חובת המצווה.

עוד נמצא, כי למרות חשיבות ההיבט הפסיכולוגי – חברתי של מצוות ביקור חולים איננה חיוב מוחלט. כך לדוגמה נחלקו הדעות אם יש לבקר שונא שחלה, חולה שמחלתו מדבקת או חולה שאינו מודע לביקור (קטן או שקוע בתרדמת), ואפילו איש אישה ולהיפך. מכול מקום, בסופו של יום, דומה, כי דברי הרמב"ן משקפים את עמדת ההלכה בסוגיה. וכך כתב בהשגותיו על ספר המצוות לרמב"ם:¹⁴⁹

ראוי להם (לישראל) להיות זריזין באלו המצוות (הכלולות בגמילות חסדים ובהן ביקור חולים) תמיד, כדי לשכן ביניהם אהבה ואחוה שלום ורעות (ו) בכך יתמעטו התרעומות.

